

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кафедра всесвітньої історії

Допустити до захисту
_____ Завідувач кафедри
«__» _____ 2024 р.

Дипломна робота магістра

Заключний етап Другої світової війни у мемуарах
Уінстона Черчилля (1943-1945 рр.)

Виконав:
студент II курсу магістратури
Освітньо-професійної програми
«Середня освіта (Історія)»
Денної форми навчання
Григоров Дмитро Дмитрович

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор,
Копилов Сергій Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ	6
1.1. Історіографія і джерельна база	6
1.2. Методологія	24
РОЗДІЛ II. ВПЛИВ В. ЧЕРЧИЛЛЯ НА ПОДІЇ КІНЦЯ 1942-1944 РР.	28
2.1. Від Ель-Аламейну до капітуляції Італії	28
2.2. Тегеранська конференція	39
2.3. Військові дії в Італії та операція «Оверлорд (січень-вересень 1944 р.)	47
РОЗДІЛ III У. ЧЕРЧИЛЬ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ (ЖОВТЕНЬ 1944-СЕРПЕНЬ 1945 РР.)	61
3.1. Участь В. Черчилля у Московській конференції (жовтень 1944 р.)	61
3.2. Ялтинська конференція і створення ООН	68
3.3. Завершення війни у Європі за спогадами британського прем'єра	75
3.4. Події травня-серпня 1945 р. у мемуарах У. Черчіля. Потсдамська конференція та відставка	82
ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99

ВСТУП

Актуальність. Період 1943–1945 років став вирішальним у ході Другої світової війни, коли сили антигітлерівської коаліції зуміли перейти до стратегічного наступу, що завершився перемогою над країнами Осі. Ці роки відзначилися масштабними військовими операціями, вирішальними дипломатичними зустрічами та формуванням повоєнного світового порядку. Серед ключових постатей того часу визначну роль відіграв прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчилль, чия діяльність вплинула на хід війни та заклала основи для нового геополітичного ладу. Вінстон Черчилль не лише був активним учасником подій, але й залишив у спадок масштабний документальний пам'ятник своєму часу — мемуари «Друга світова війна». У цьому багатотомному творі він поєднав детальний опис подій із власною оцінкою, що робить його одним із найцінніших джерел для розуміння ролі Великої Британії та її лідера у вирішальних роках війни.

Дослідження ролі Вінстона Черчилля у подіях 1943–1945 років та аналіз його мемуарів є актуальним з кількох причин. По-перше, цей період війни був поворотним моментом, коли стратегічні рішення лідерів союзників визначили долю Європи та світу. Черчилль, будучи однією з центральних фігур, мав значний вплив на ухвалення таких рішень, і його мемуари дозволяють зазирнути у складний процес їх формування.

По-друге, самі мемуари є не лише історичним документом, але й суб'єктивною інтерпретацією подій, створеною їх безпосереднім учасником. Вони розкривають не лише хід війни, а й особисту позицію Черчилля, його дипломатичну стратегію та бачення повоєнного світу. Аналіз цього джерела дозволяє краще зрозуміти, як особистість політика вплинула на формування подій і як він намагався закарбувати свою роль у історії.

Об'єкт дослідження: політичні і військові події у Європі 1943-1945 рр.

Предмет дослідження: мемуари В. Черчилля «Друга світова війна».

Мета роботи: проаналізувати діяльність В. Черчилля у 1943-1945 рр. на основі його мемуарів «Друга світова війна». **Завдання роботи:**

- Проаналізувати історіографію і джерельну базу даної проблематики;
- Дослідити діяльність В. Черчилля у період від битви під Ель-Аламейном до капітуляції Італії (листопад 1942 – вересень 1943 р.)
- Описати роль В. Черчилля під час Тегеранської конференції;
- З'ясувати основні напрямки роботи британського прем'єра у січні-вересні 1944 р.
- Охарактеризувати оцінку В. Черчилля Московської конференції жовтня 1944 р. у його мемуарах;
- Дослідити позицію В. Черчилля під час Ялтинської конференції;
- Проаналізувати роль В. Черчилля на останньому етапі Другої світової війни у Європі (лютий-липень 1945).

Методологія. Для висвітлення ролі Вінстона Черчилля у подіях 1943–1945 років та його відображення у мемуарах необхідно застосувати широкий спектр загальнонаукових і спеціально-історичних методів і принципів. Це забезпечить комплексний аналіз як історичних подій, так і мемуарного джерела.. Серед загальнонаукових методів використовуються аналіз і синтез, які дають змогу виокремити окремі аспекти його діяльності та об'єднати їх у цілісну картину. Порівняння дозволяє співставляти його дії й оцінки з діяльністю інших лідерів та оцінками сучасників, а системний підхід розглядає діяльність Черчилля у широкому контексті міжнародних відносин того часу. Індукція і дедукція доповнюють ці методи, допомагаючи виявляти закономірності та застосовувати їх для аналізу конкретних подій. Спеціально-історичні методи спрямовані на глибше розуміння як історичних подій, так і особистості Черчилля. Історико-порівняльний метод дає змогу зіставити дії Черчилля з іншими політичними лідерами, а історико-генетичний метод дозволяє простежити еволюцію його рішень та стратегій. Історико-системний підхід розглядає його діяльність у контексті глобальних

змін. Особливу увагу приділено методу критики джерел, адже мемуари є суб'єктивним джерелом, що потребує ретельного аналізу. Крім того, історико-біографічний і реконструктивний методи допомагають розкрити як особистість Черчилля, так і обставини, в яких він приймав свої рішення.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від корінного перелому у Другій світовій війні, що стався наприкінці 1942 р. після перемог Союзників під Сталінградом, Ель-Аламейном і Гуадалканалом, а також висадці у Північній Африці. Саме після цього Антигітлерівська коаліція переходить від оборони у наступ, котрий завершиться капітуляцією Німеччини та Японії у 1945 р. Однак хронологічні межі охоплюють лише той період, коли В. Черчилль очолював британський уряд, але він завершується у липні 1945 р. коли його партія програла на парламентських виборах.

Апробація. Основні тези роботи були представлені на кафедрі всесвітньої історії під час засідання і передзахисту. Також на студентській науковій конференції у листопаді 2024 р. було зачитано доповідь на тему «В. Черчилль і Потсдамська конференція», матеріали якої були подані до друку у збірник праць конференції

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що подану у ній інформацію можуть використати: студенти при підготовці до семінарів і практичних занять з всесвітньої історії та джерелознавства, при написанні ІНДЗ, рефератів, курсових робіт; викладачами при підготовці до лекцій і семінарів з всесвітньої історії та джерелознавства; вчителям історії в школі, при підготовці до уроків.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 4-х розділів, 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел і літератури, що нараховує 67 позицій. Загальний обсяг роботи – 105 сторінок, основна частина – 98 сторінок.

РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографія і джерельна база

Праця французького історика Ф. Бедарида «Черчилль» є одним із найдетальніших біографічних досліджень, присвячених Вінстону Черчіллю [25]. Автор пропонує глибокий аналіз життя і діяльності Черчилля, поєднуючи його політичну кар'єру з особистими рисами характеру та світоглядом. Особливу увагу Бедарида приділяє періоду Другої світової війни, наголошуючи на дипломатичній і стратегічній ролі Черчилля у подіях 1943–1945 років.

У контексті даного дослідження особливо цінним є висвітлення ролі Черчилля у дипломатичних відносинах із союзниками. Бедарида аналізує Тегеранську та Ялтинську конференції, акцентуючи на тому, як Черчилль, балансуючи між Рузвельтом і Сталіним, намагався захистити інтереси Великої Британії та запобігти посиленню радянського впливу в Європі. Автор відзначає прагматизм і далекоглядність Черчилля, а також його готовність йти на компроміси задля збереження антигітлерівської коаліції.

Праця британського автора Д. Гарта «Як Черчилль врятував цивілізацію» має радше популярний, ніж суто академічний характер, однак це не зменшує її значення в контексті вивчення теми [31]. Гарт зосереджується на 13 роках, що охоплюють передвоєнний, воєнний та початок повоєнного періоду, пропонуючи захопливий опис ролі Черчилля як лідера, який запобіг катастрофі для демократичної цивілізації.

У роботі багато уваги приділено періоду 1943–1945 років, коли Черчилль не лише очолював британські військові зусилля, але й брав участь у формуванні післявоєнного світоустрою. Автор підкреслює рішучість і харизму Черчилля, акцентуючи на його здатності надихати союзників і

переконувати їх у доцільності спільної боротьби проти нацизму. Значну увагу приділено його виступам, зокрема промовам, які Гарт розглядає як важливий інструмент дипломатії та мобілізації суспільства.

У контексті аналізу мемуарів, Гарт наголошує на їхній винятковій ролі у формуванні позитивного образу Черчилля в історії. Він зазначає, що мемуари містять багато особистих інтерпретацій подій, але водночас є цінним джерелом для розуміння внутрішньої мотивації британського прем'єра. Автор неодноразово підкреслює, що без Черчилля глобальні події могли піти зовсім іншим шляхом, однак його оцінки часто схильні до ідеалізації ролі Черчилля, що вимагає критичного ставлення до висновків праці.

Праця М. Гілберта «Черчилль: Біографія» є фундаментальною роботою, що ґрунтується на багаторічному дослідженні архівів, листувань і документів [33]. Гілберт, який був офіційним біографом Вінстона Черчилля, створив найдетальніше на той час дослідження його життя, політичної діяльності та впливу на світову історію.

Особливу цінність ця праця має для аналізу подій 1943–1945 років. Гілберт детально висвітлює участь Черчилля у ключових конференціях антигітлерівської коаліції, таких як Тегеранська та Ялтинська. Він акцентує увагу на дипломатичній гнучкості Черчилля, його прагненні зберегти баланс між інтересами Великої Британії, США та СРСР. Автор підкреслює, що Черчилль бачив не лише поточні військові виклики, але й передбачав майбутні загрози, зокрема посилення радянського впливу в Європі. Гілберт також докладно аналізує мемуари Черчилля, розглядаючи їх як частину його політичної спадщини. Він звертає увагу на те, як Черчилль використовував мемуари для формування власного образу в історії. Водночас Гілберт підкреслює, що ці записи є важливим джерелом для розуміння мотивації та логіки дій британського прем'єра. Його дослідження вирізняється академічною строгістю і є незамінним для дослідників.

Праця Б. Джонсона «Фактор Черчилля» має виразно популярний характер, але зберігає значний аналітичний потенціал [36]. Джонсон, сам політик і прем'єр-міністр Великої Британії, подає образ Черчилля крізь призму сучасного лідерства, аналізуючи його як приклад для наслідування. У книзі особлива увага приділяється періоду 1943–1945 років, зокрема ролі Черчилля у визначенні стратегій союзників і його внеску в перемогу над нацизмом. Джонсон наголошує на унікальних лідерських якостях Черчилля, таких як непохитність, харизма та стратегічне мислення. Він також підкреслює, що Черчилль був здатен бачити історичну перспективу та приймати складні, але необхідні рішення. Джонсон також коментує мемуари Черчилля, наголошуючи, що вони не лише документували події, але й були своєрідним інструментом самовиправдання. Автор вважає, що мемуари формували громадську думку щодо ролі Черчилля, часто ідеалізуючи його дії. Джонсон демонструє симпатію до свого героя, через що його оцінки часом можуть виглядати суб'єктивними, але це додає книзі унікального погляду.

Праця В. Манчестера та П. Рейда «Захисник королівства» є останнім томом трилогії про Черчилля, що охоплює період його вершини політичної кар'єри — від Другої світової війни до закінчення політичної діяльності [39]. Ця робота вирізняється масштабністю, деталізацією та глибоким аналізом політичного контексту. Описуючи події 1943–1945 років, автори зосереджуються на ключових етапах війни, де Черчилль відігравав провідну роль. Вони детально описують його внесок у стратегічне планування військових кампаній, зокрема підготовку до висадки в Нормандії, та участь у дипломатичних зустрічах з Рузвельтом і Сталіним. Особливу увагу приділено взаєминам Черчилля з іншими лідерами коаліції, які часто були напруженими через розбіжності у баченнях післявоєнного світу. Манчестер і Рейд підкреслюють складність особистості Черчилля: його оптимізм, рішучість, а також моменти сумнівів і помилок. Мемуари Черчилля аналізуються як важливе джерело, але з певною критикою. Автори

наголошують, що Черчилль, хоча й намагався дотримуватися точності у фактах, часом схилився до самозвеличення і пропускав менш зручні для нього моменти.

Книга С. Емброза аналізує рішення Дуайта Ейзенхауера припинити просування союзників до Берліна та зупинитися на річці Ельба [56]. Праця концентрується на стратегічних і політичних аспектах цього рішення, а також на його наслідках для післявоєнного світоустрою. У контексті теми дослідження праця Емброза є важливою, адже рішення Ейзенхауера безпосередньо вплинуло на політичні й військові плани Черчилля в останні місяці війни. Автор підкреслює, що Черчилль висловлював занепокоєння щодо поступу радянських військ до Центральної Європи та прагнув, аби союзники були першими в Берліні. Аналізуючи мемуари Черчилля, Емброз відзначає, що британський прем'єр часто критикував це рішення, вбачаючи в ньому стратегічну помилку, яка вплинула на повоєнну карту Європи.

Праця Д. Еджертона «Eisenhower and Berlin 1945» зосереджена на економічних, технологічних і наукових аспектах участі Великої Британії у Другій світовій війні [57]. Автор руйнує поширений міф про обмежені ресурси британців, показуючи, що країна мала потужний військово-промисловий комплекс, здатний підтримувати масштабні бойові дії. У контексті ролі Черчилля, книга Еджертона висвітлює його вплив на розробку і використання сучасних технологій, зокрема нових видів озброєння. Автор також аналізує його рішення щодо розподілу ресурсів між різними військовими кампаніями, що мало ключове значення у 1943–1945 роках. У своїх мемуарах Черчилль детально описує ці аспекти, підкреслюючи свої заслуги у впровадженні інновацій, і праця Еджертона є важливою для критичного аналізу цих тверджень.

Книга Г. Фармело «Churchill's Bomb» зосереджена на мало дослідженому аспекті діяльності Черчилля — його участі у розвитку ядерної зброї [58]. Автор аналізує рішення британського прем'єра підтримати наукові дослідження, які врешті привели до створення атомної бомби. Фармело

наголошує, що Черчилль не лише розумів стратегічну важливість ядерних досліджень, але й активно підтримував їх. У мемуарах Черчилль приділяє мало уваги цій темі, що Фармело пояснює її секретністю. Автор також звертає увагу на взаємини Черчилля з американськими союзниками у питанні ядерної програми, що мали критичне значення в останні роки війни. Книга додає новий вимір до розуміння ролі Черчилля у Другій світовій війні, висвітлюючи його участь у закладенні основ для ядерної епохи.

Праця Д. Феннелла «Fighting the People's War» є одним із наймасштабніших досліджень участі британської та домініонських армій у Другій світовій війні [59]. Автор зосереджується не лише на військових аспектах, але й на соціальних, психологічних і політичних чинниках, які впливали на ефективність війська. У контексті дослідження діяльності Черчилля Феннелл висвітлює його лідерську роль у мобілізації суспільства та формуванні підтримки війни. Черчилль у своїх мемуарах акцентує увагу на важливості морального духу, і Феннелл підтверджує цей аспект, демонструючи, як політична риторика та особиста харизма прем'єра впливали на військових і цивільних. Водночас автор аналізує критику Черчилля щодо певних військових кампаній, зокрема в Італії та Північній Європі, що допомагає оцінити реалістичність його тверджень у мемуарах.

Книга М. Гастінгса «Finest Years» є всебічним дослідженням військового лідерства Черчилля у період 1940–1945 років [60]. Автор розглядає Черчилля як воєначальника, політичного стратега та натхненника. Особливу увагу Гастінгс приділяє періоду 1943–1945 років, коли Черчилль зіткнувся зі складними викликами: узгодженням дій союзників, підготовкою до висадки в Нормандії та прогнозуванням післявоєнного устрою. Гастінгс відзначає, що Черчилль демонстрував рідкісну здатність надихати інших і водночас активно втручався у військове планування. Автор підкреслює амбівалентність характеру прем'єра: від його блискучих стратегічних рішень до надмірної схильності до деталей. У контексті мемуарів Черчилля, Гастінгс

підкреслює їхню суб'єктивність, вказуючи на те, що прем'єр часто прикрашав власну роль у подіях.

Праця Д. Шніра «Ministers at War» зосереджується на взаємодії Черчилля зі своїм військовим кабінетом під час Другої світової війни [61]. Автор аналізує політичні виклики, які стояли перед Черчіллем, зокрема управління коаліційним урядом, внутрішню боротьбу між партіями та необхідність зберігати єдність у критичні моменти війни. Шнір висвітлює період 1943–1945 років як час, коли внутрішньополітичний тиск на Черчилля посилювався, особливо через розбіжності у поглядах на післявоєнний устрій. Автор акцентує увагу на майстерності Черчилля як переговорника, який утримував команду міністрів у складних умовах війни. Мемуари Черчилля, на думку Шніра, підкреслюють його здатність брати на себе відповідальність, але часто применшують роль інших членів кабінету.

Книга Д. Лукасса «Churchill: Visionary. Statesman. Historian» має філософсько-історичний характер [62]. Лукасс аналізує Черчилля як мислителя, який не лише приймав стратегічні рішення, але й формував історичну перспективу. Особливу увагу автор приділяє здатності Черчилля передбачати наслідки війни для Великої Британії та світу. У контексті подій 1943–1945 років Лукасс підкреслює, що Черчилль сприймав війну не лише як битву армій, але й як боротьбу ідей. У своїх мемуарах Черчилль підкреслює цей аспект, що, на думку Лукасса, додає їм не лише цінності як історичного джерела, але й значення як політичного трактату. Лукасс також наголошує, що Черчилль прагнув увічнити себе як історичного лідера, використовуючи мемуари як інструмент саморепрезентації.

Книга К. Вайсброда «Churchill and the King» присвячена особливостям взаємин Черчилля та короля Георга VI у період війни [63]. Автор показує, як дві абсолютно різні за характером особистості змогли побудувати ефективний робочий альянс, що сприяв мобілізації британського суспільства та забезпеченню політичної стабільності. У книзі детально розглядається період 1943–1945 років, коли відносини між Черчіллем і Георгом VI досягли

піку співпраці. Вайсброд підкреслює, що король підтримував багато ініціатив прем'єра, зокрема його дипломатичні місії та військові плани. У своїх мемуарах Черчилль, на думку автора, меншою мірою акцентує увагу на ролі монарха, зосереджуючи розповідь на своїх особистих досягненнях, що може створювати однобічну картину.

Праця Н. Роуза «Churchill: The Unruly Giant» пропонує багатогранний аналіз особистості Черчилля, зокрема його політичного стилю, лідерських якостей та особистих слабкостей [64]. Автор зосереджується на суперечливій природі Черчилля, поєднуючи його непередбачуваність і харизматичність із блискучими стратегічними здібностями. У контексті подій 1943–1945 років Роуз звертає увагу на те, як ці риси впливали на відносини Черчилля з іншими світовими лідерами — Рузвельтом і Сталіним. Автор детально аналізує його стратегію щодо післявоєнного устрою Європи, а також наголошує, що в мемуарах Черчилль подає події з явним бажанням виправдати свої рішення та створити образ далекоглядного державника.

Книга Д. Янга «Britain and European Unity» досліджує роль Великої Британії у процесах європейської інтеграції після Другої світової війни [66]. Хоча основна увага автора зосереджена на подіях після 1945 року, він аналізує позицію Черчилля щодо єдності Європи, яка зародилася ще в останні роки війни. Янг зазначає, що Черчилль уже у 1943–1945 роках висловлював ідеї про необхідність створення європейської федерації для уникнення нових конфліктів. У своїх мемуарах Черчилль підкреслює ці погляди, намагаючись показати себе як далекоглядного політика. Праця Янга допомагає оцінити ці твердження з точки зору подальшого розвитку інтеграційних процесів.

Книга Д. Чармлі «Churchill's Grand Alliance» досліджує особливі англо-американські відносини, які склалися під час Другої світової війни і продовжували визначати міжнародну політику після її завершення [67]. Автор аналізує ключові етапи співпраці між Черчиллем і Рузвельтом, зокрема їхню взаємодію у 1943–1945 роках. Чармлі відзначає, що Черчилль у своїх

мемуарах підкреслює значення цієї «великої альянсу», але часто змінює акценти на користь Великої Британії, применшуючи розбіжності між союзниками. Автор показує, що стратегічні інтереси США й Британії не завжди збігалися, особливо щодо післявоєнного устрою. Праця Чармлі дозволяє критично оцінити ці моменти та глибше зрозуміти роль Черчилля як посередника в англо-американських відносинах.

Книга А. Дж. П. Тейлора «Друга світова війна» є лаконічним, але ґрунтовним викладенням основних подій Другої світової війни [45]. Автор фокусується на геополітичних аспектах конфлікту, аналізуючи ролі великих держав у його розгортанні та завершенні. Тейлор часто підходить до історії критично, зокрема до ролі Черчилля в останніх роках війни. Тейлор ставить під сумнів деякі твердження Черчилля, наведені у мемуарах, зокрема його оцінки союзників і післявоєнного устрою. Він також акцентує увагу на тому, що особистий стиль Черчилля іноді був причиною напружених відносин із союзниками. Книга Тейлора доповнює аналіз суб'єктивності Черчилля у відображенні подій 1943–1945 років.

Праця М. Хейстингса «Друга світова війна: пекло на землі» пропонує широке охоплення військових та гуманітарних аспектів Другої світової війни [52]. Автор приділяє особливу увагу ролі ключових лідерів, зокрема Черчилля, Рузвельта та Сталіна, у плануванні та проведенні вирішальних кампаній. Хейстингс критично оцінює діяльність Черчилля, зокрема його вплив на операцію «Оверлорд» і взаємодію з Радянським Союзом. Автор підкреслює, що Черчилль у своїх мемуарах часто применшує роль американських союзників, зображуючи Британію як рівноправного партнера. Книга надає корисний матеріал для перевірки достовірності й точності викладення подій у мемуарах Черчилля.

Книга В. Ширера «Зліт і падіння Третього рейху» є одним із найвідоміших досліджень історії нацистської Німеччини, яке детально висвітлює ключові події, ідеологію та механізми Третього рейху [55]. Хоча основна увага зосереджена на Німеччині, автор також розглядає діяльність

союзників, зокрема Великої Британії, у боротьбі з нацизмом. Ширер підкреслює лідерську роль Черчилля в об'єднанні зусиль союзників та організації наступальних операцій у 1943–1945 роках. Автор також наголошує на далекоглядності Черчилля в оцінці післявоєнних загроз, особливо з боку Радянського Союзу. Мемуари Черчилля Ширер оцінює як важливе історичне джерело, але звертає увагу на їхню суб'єктивність і акцент на власній ролі.

Праця В. В'ятровича та співавторів розглядає найпоширеніші міфи, пов'язані з Другою світовою війною, акцентуючи увагу на радянській історіографії та її впливі на сучасне сприйняття подій. Автори звертають увагу на спотворення інформації про союзницькі стосунки, включаючи роль Черчилля [28]. У книзі критикується радянський наратив, який намагався применшити роль західних союзників, зокрема Великої Британії, у перемозі над нацизмом. Цей підхід корисний для розгляду мемуарів Черчилля, які подають британську перспективу війни, даючи змогу побачити, як його оцінки та акценти корелюють або суперечать іншим джерелам.

У книзі Галушки та Браїляна «Змова диктаторів» висвітлюється співпраця нацистської Німеччини та Радянського Союзу у період 1939–1941 років, яка передувала їхньому відкритому протистоянню [32]. Хоча хронологічно праця не охоплює подій 1943–1945 років, її важливість полягає у виявленні контексту, в якому діяли союзники. Автори наголошують на складнощах у формуванні антигітлерівської коаліції, що є ключовим для розуміння політики Черчилля у 1943–1945 роках. Мемуари Черчилля, де він виправдовує необхідність співпраці зі Сталіним, можна оцінити через призму цієї роботи, яка розкриває глибокі протиріччя в альянсі.

Праця Мартиненків «Міжнародні відносини 1945-1975» охоплює період становлення повоєнного світу, акцентуючи увагу на дипломатії та балансі сил у світі після завершення Другої світової війни [40]. Хоча основний акцент зроблено на післявоєнних подіях, книга дає змогу зрозуміти логіку Черчилля під час війни, зокрема у 1943–1945 роках, коли він уже

формулював свої позиції щодо післявоєнного устрою Європи. Автори аналізують переговори Черчилля зі Сталіним і Рузвельтом, що заклали основи Ялтинської конференції. У мемуарах Черчилль підкреслює власну далекоглядність і активну участь у цих процесах, тоді як праця Мартиненків пропонує критичніший погляд на його роль у формуванні міжнародних відносин.

Книга С. Плохія «Ялта. Ціна миру» є фундаментальним дослідженням Ялтинської конференції, яка стала одним із вирішальних моментів у формуванні повоєнного світу [42]. Автор ретельно аналізує позиції основних гравців – Сталіна, Рузвельта і Черчилля, розкриваючи дипломатичні маневри та поступки, які були зроблені для досягнення до мовленостей. Автор використовує архівні матеріали, зокрема стенограми бесід, що дає змогу відновити атмосферу дипломатичних відносин того часу. Книга Л. Різа висвітлює таємні домовленості, конфлікти та інтриги всередині антигітлерівської коаліції. Автор приділяє значну увагу відносинам між Сталіним, Черчиллем і Рузвельтом, зокрема питанням поділу сфер впливу в Європі [44].

Стаття В. Пінцака аналізує зміну підходів союзників і СРСР до «німецького питання» протягом Другої світової війни [47]. Автори розглядають політику «беззастережної капітуляції» та її наслідки для формування післявоєнного порядку. У контексті дослідження Черчилля це дослідження важливе для розуміння його ролі у формуванні підходів до врегулювання німецької проблеми.

Стаття С. Потрашкова висвітлює складні дипломатичні відносини між СРСР і Великою Британією щодо балканських територій. Автор зосереджується на «відсотковій угоді», яка була однією з ключових ініціатив Черчилля. Ця тема широко розкривається в його мемуарах, де Черчилль виправдовує свої дії прагненням уникнути конфронтації з Радянським Союзом [48]. Дослідження В. Трофимовича розглядає складні переговори щодо територіальних змін в Східній Європі, зокрема західного кордону

України [51]. Черчилль у своїх мемуарах описує ці питання через призму стратегічних інтересів Британії. Трофимович підкреслює, що британський прем'єр намагався знайти компроміс між польськими претензіями та радянськими амбіціями, що підтверджує його прагматизм і гнучкість у дипломатичних переговорах.

Праця Ходжаєва є збірником документів і спогадів учасників Ялтинської конференції [53]. Вона надає багатий контекст для аналізу мемуарів Черчилля, дозволяючи порівняти його розповідь із реальними подіями. Автор підкреслює важливість домовленостей щодо Європи, які Черчилль у своїх мемуарах називає «життєво важливими для стабільності». Стаття Шевченка аналізує один із найскладніших питань Ялтинської конференції – польське [54]. Автор розглядає позицію Черчилля, який намагався знайти компроміс між польськими інтересами та вимогами Сталіна. У мемуарах Черчилль описує свою роль як захисника польських прав, проте Шевченко звертає увагу на обмеження цієї позиції через прагнення зберегти коаліцію з СРСР.

П. Вознюк досліджує еволюцію суспільного сприйняття подій Другої світової війни у Великій Британії, зокрема ролі Черчилля [27]. Автор вказує, що пам'ять про Черчилля як про одного з лідерів антигітлерівської коаліції зазнала трансформацій залежно від політичного контексту. Черчилль у своїх мемуарах створює образ непохитного лідера, однак стаття демонструє, що цей образ був частково міфологізований. Вознюк підкреслює, що мемуари Черчилля стали ключовим інструментом формування його історичної репутації. Грубінко розглядає післявоєнну політику Великої Британії, включаючи ініціативи Черчилля щодо європейської інтеграції [34]. У своїх мемуарах Черчилль постійно наголошує на необхідності об'єднання Європи, щоб запобігти новим війнам. Автор підтверджує, що ці ініціативи були послідовними і мали стратегічний характер. Однак Грубінко звертає увагу на те, що внутрішньополітичні умови обмежували реалізацію багатьох ідей Черчилля.

Стаття Я. Денісова фокусується на геополітичних інтересах союзників щодо Західної України [35]. Денісов аналізує роль Черчилля у врегулюванні конфлікту між Польщею та Радянським Союзом. У своїх мемуарах Черчилль висвітлює ці питання через призму збереження коаліції, що перегукується з дослідженням автора. Денісов акцентує на прагматизмі Черчилля, який прагнув уникнути конфліктів усередині альянсу навіть ціною поступок. Автори аналізують різноманітні підходи зарубіжної історіографії до подій перед Другою світовою війною. Хоча акцент зроблений на передвоєнний період, стаття дає цінний контекст для розуміння позиції Черчилля. У своїх мемуарах Черчилль часто звертається до подій 1930-х років, пояснюючи, як вони вплинули на його стратегію під час війни. Левітас і Рамазанов підкреслюють, що мемуари Черчилля значною мірою стали одним із ключових джерел для формування західної історіографії про цей період [38].

Мемуарна література є особливим жанром історико-літературної творчості, який відображає особистий досвід і погляд автора на події, свідком або учасником яких він був. Її цінність полягає у поєднанні суб'єктивності автора з документальною точністю фактів, що часто стає основою для подальшого історичного аналізу. У випадку мемуарів політичних діячів, таких як Вінстон Черчилль, цей жанр набуває особливого значення, адже дає змогу не лише заглибитися в обставини ухвалення важливих рішень, а й зрозуміти мотивацію та світогляд одного з ключових лідерів XX століття.

Вінстон Черчилль (1874–1965) був не лише видатним політичним і державним діячем, а й письменником, який отримав Нобелівську премію з літератури у 1953 році за «описи історичних і біографічних подій, а також за блискуче ораторське мистецтво». Його літературна спадщина охоплює широкий спектр тем — від політичної історії до автобіографічних рефлексій. Зокрема, його шеститомний труд “Друга світова війна” є не лише мемуарами, а й стратегічним аналізом одного з наймасштабніших конфліктів в історії людства.

Черчилль створив ці мемуари після завершення війни, будучи на той час не при владі, що дозволило йому детальніше розглянути події без надмірної політичної цензури. Його роботи характеризуються високим рівнем деталізації, ретельним використанням архівних матеріалів і багатим стилістичним наповненням. Водночас у текстах відчутна певна суб'єктивність, що пов'язана як із політичними позиціями автора, так і з його прагненням виправдати чи пояснити деякі свої рішення під час війни.

Мемуари Черчилля не лише описують ключові битви, переговори та дипломатичні процеси, а й є спробою інтерпретації війни як події, яка формувала новий світовий порядок. Його стиль вирізняється живописністю та драматизмом, що робить його праці не лише цінними для істориків, а й захопливими для широкого загалу. Але при цьому читач має критично ставитися до тексту, враховуючи можливі елементи самовиправдання, відбілювання або зміщення акцентів, характерних для мемуарної літератури.

Обставини створення мемуарів Вінстона Черчилля "Друга світова війна" були тісно пов'язані з його діяльністю в повоєнний період, а також з особливостями його політичної кар'єри. Після завершення війни в 1945 році Черчилль зазнав несподіваної поразки на виборах, і його партія консерваторів втратила владу. Це стало для нього як особистим потрясінням, так і важливим етапом у його житті, адже позбавлення політичної відповідальності дозволило йому зосередитися на літературній діяльності та підготовці своїх мемуарів.

Черчилль розпочав роботу над шеститомником «Друга світова війна» у 1946 році, маючи унікальний доступ до державних документів, військових звітів і листування з іншими лідерами антигітлерівської коаліції. Однак він був обмежений формальною заборобою публікувати певні матеріали, що належать до офіційних архівів. Це спонукало його опиратися на особисті спогади, неофіційні записи та листування, а також на відкриті джерела.

Проект фінансували та підтримували кілька видавництв, зокрема американське **Houghton Mifflin** і британське **Cassell & Co.**, які забезпечили

значні аванси, що допомогли Черчіллю найняти команду дослідників та асистентів. Одним із головних помічників був історик і його колишній особистий секретар Джеймс Вільямс, який допомагав опрацьовувати архівні матеріали та фактичні дані.

У повоєнний період Черчилль також був активним у міжнародній політиці. У 1946 році він виголосив свою знамениту промову у Фултоні, де вперше вжив термін “залізна завіса”, підкресливши розкол між Сходом і Заходом. Це стало початком його активного залучення до обговорення нової геополітичної реальності в контексті холодної війни. Водночас літературна діяльність для нього була не лише способом осмислення подій минулого, а й важливим інструментом впливу на громадську думку.

Опубліковані в 1948–1954 роках, мемуари Черчилля отримали широкий резонанс. Вони допомогли відновити його репутацію та зміцнили його статус одного з найвидатніших політиків і інтелектуалів свого часу. Повернувшись на пост прем'єр-міністра у 1951 році, Черчилль залишався впливовою фігурою, але літературна спадщина, включно з “Другою світовою війною”, стала його найбільшим досягненням у повоєнний період.

Мемуари Черчилля представляють собою унікальний історичний і літературний документ, у якому автор поєднує роль безпосереднього учасника подій із аналітиком. Його особиста позиція чітко простежується в описах подій, ухвалених рішень і взаємодії з іншими світовими лідерами. Черчилль не приховує своєї гордості за внесок Великої Британії у перемогу над нацизмом, що часто супроводжується підкресленням власної ролі як натхненника й координатора військових і дипломатичних зусиль.

Одна з головних тем мемуарів — боротьба за збереження незалежності Великої Британії в умовах загрози, яку створив нацистський режим. Черчилль відкрито засуджує політику умиротворення, яка, на його думку, дала змогу Німеччині зміцнитися перед початком війни. У цьому контексті він часто критикує своїх попередників, особливо Невілла Чемберлена,

наголошуючи, що більш рішучі дії в 1930-х роках могли б запобігти конфлікту.

Черчилль також приділяє значну увагу дипломатичним стосункам між союзниками, особливо Великою Британією, США і СРСР. У його мемуарах простежується прагнення показати власну здатність будувати складні відносини з такими різними лідерами, як Франклін Рузвельт і Йосип Сталін. Водночас у його описах помітна певна ідеалізація відносин із США, яку можна пояснити як політичними, так і особистими симпатіями до Рузвельта. Стосовно СРСР Черчилль висловлює стриману повагу до військових досягнень, але також недовіру до радянської політики, що вже в повоєнний час трансформувалася у жорстку антагоністичну позицію.

Особливістю його оцінки війни є акцент на стратегічному мисленні. Черчилль часто аналізує рішення не лише з точки зору їхньої ефективності, а й з позиції історичної спадщини. Він намагається пояснити кожен свій крок, зокрема ухвалення ризикованих рішень, таких як операція в Галліполі (хоча в “Другій світовій війні” це не розглядається, Черчилль постійно відчував потребу виправдовувати свої попередні невдачі). Такий підхід дозволяє побачити логіку його дій, але також створює враження часткової самовиправдовувальної тенденції.

Загалом, оцінка Черчиллем подій війни чітко розділяє “добро” і “зло”, де антигітлерівська коаліція є силами світла, а держави Осі уособлюють деструктивну агресію. Така моральна чіткість допомагає зберігати структуру наративу, але також спрощує складну природу конфлікту. Черчилль уникає детального аналізу спірних моментів, таких як колоніальна політика Британії чи неоднозначні операції союзників, залишаючи це питання для майбутніх дослідників. Його мемуари більше, ніж просто історичний документ — це також маніфест його політичного світогляду й бачення світу, сформованого під впливом глобальної війни.

У мемуарах Вінстона Черчилля про події 1943–1945 років висвітлюється один із найважливіших і найнапруженіших етапів Другої

світової війни. Ці роки стали вирішальними для зміни ходу конфлікту, коли союзники перейшли до стратегічного наступу, що врешті-решт привело до поразки країн Осі. У своїх записах Черчилль не лише описує ключові битви та дипломатичні події, а й аналізує власну роль у цьому процесі, наголошуючи на своєму лідерстві й стратегічному баченні.

Черчилль приділяє значну увагу конференціям союзників, зокрема в Касабланці (січень 1943 року) та Тегерані (листопад-грудень 1943 року). Він описує складний процес узгодження планів з іншими лідерами антигітлерівської коаліції — Франкліном Рузвельтом і Йосипом Сталіним. У Касабланці було вирішено висунути вимогу беззастережної капітуляції Німеччини, а також обговорено стратегії відкриття другого фронту. Черчилль підкреслює свою роль як мосту між Рузвельтом і Сталіним, намагаючись пом'якшити напруженість між сторонами. Окремо Черчилль розповідає про кампанію в Італії, зокрема висадку союзників у Сицилії (липень 1943 року) та їхній поступ у напрямку Рима. Він вважає цей театр воєнних дій критично важливим для послаблення Німеччини на півдні Європи. Водночас Черчилль наголошує на своїй ідеї “балканської стратегії”, яка полягала у розширенні операцій на Балканах для ізоляції Центральної Європи, хоча ця пропозиція не отримала підтримки Рузвельта та Сталіна.

Черчилль зосереджується на висадці союзників у Нормандії (операція “Оверлорд”, червень 1944 року), яку він називає кульмінацією багаторічної підготовки. У своїх мемуарах він особливо підкреслює значення взаємодії британських і американських військових командувань. Черчилль відкрито захоплюється героїзмом військових, які брали участь у цьому масштабному наступі, та наголошує на його вирішальному значенні для подальшого визволення Європи. Водночас у 1944 році Черчилль розмірковує про нові виклики, зокрема посилення суперечностей між союзниками. Він описує побоювання щодо впливу СРСР на Східну Європу, які посилилися після того, як радянські війська почали звільняти окуповані території. Зокрема, він згадує про Варшавське повстання (серпень 1944 року) і відсутність належної

підтримки з боку СРСР, що викликало напруженість у відносинах між союзниками.

У 1945 році Черчилль описує останні місяці війни з особливим драматизмом. Він приділяє увагу Ялтинській конференції (лютий 1945 року), де союзники обговорювали повоєнний устрій світу. У мемуарах Черчилль відзначає, що хоча домовленості з Ялти закладали основу для післявоєнного миру, вони також породжували глибокі сумніви щодо майбутнього Європи під впливом Радянського Союзу.

Описуючи останні операції союзників у Німеччині та її капітуляцію в травні 1945 року, Черчилль підкреслює величезну ціну перемоги. Водночас він наголошує, що ця перемога принесла нові виклики, зокрема початок розколу світу на Схід і Захід, що згодом переросло у холодну війну. У цих роздумах відчувається суміш тріумфу та занепокоєння щодо майбутнього, які формували повоєнний світогляд Черчилля. Таким чином, у висвітленні подій 1943–1945 років Черчилль зображує себе як лідера, який доклав зусиль для перемоги, водночас показуючи складність і багатогранність глобального конфлікту. Його мемуари залишаються не лише важливим історичним джерелом, а й виявом особистої оцінки часу, що змінив світ.

Але для об'єктивного дослідження і оцінки ролі В. Черчилля у період війни, ми також залучили спогади і мемуари інших учасників тих подій. Зокрема, мемуари ген. Ш. де Голля. Де Голль став лідером «Воюючої Франції» - альтернативного уряду режиму Віші, французів, котрі продовжували воювати проти німців на боці Британії. При цьому, особистість де Голля була вкрай неоднозначною, його не підтримували США і не довіряли британці. Багато в чому, їх союз був особистою домовленістю між де Голлем і Черчиллем, хоча і британський прем'єр не довіряв французького генералу і намагався домовитись з урядом Ф. Петена. Мемуари де Голля показують нам інший погляд на ті події.

Також ми використали мемуари дипломатів, зокрема американського посла у Москві Дж. Кеннана. Кеннан відстоював інтереси США у СРСР і був

одним із радників президента Ф. Рузвельта. Американська дипломатія стояла на власних позицій, зокрема американський президент вважав СРСР можливим стратегічним партнером США, а тому не підтримував ідеї В. Черчилля щодо обмеження впливу Москви у Європі. Дж. Кеннан був одним із перших, хто зрозумів, що у повоєнному світі саме США і СРСР стануть основними центрами сили. Його мемуари також є досить цінними, оскільки показують альтернативний, американський, погляд на зустрічі В. Черчилля і Й. Сталіна і проведення основних конференцій і зустрічей «Великої трійки». Так само цінними є і мемуари радянського дипломата І. Майського, котрий багато років був послом СРСР у Лондоні. Відповідно, він був знайомий із В. Черчиллем іще до війни і Черчилль дуже високо оцінював діяльність і особистість І. Майського. Останній брав участь в роботі Тегеранської і Потсдамської конференцій як помічник і заступник наркома іноземних справ В. Молотова. У повоєнний час І. Майський був репресований і звинувачений у роботі на англійські спецслужби, але після смерті Й. Сталіна був реабілітований і займався написанням мемуарів. Його мемуари є радянським поглядом на В. Черчилля.

Також ми залучили мемуари деяких воєначальників, зокрема британського маршала Бернарда Монтгомері. Монтгомері став ключовою фігурою у британській армії після перемоги під Ель-Аламейном. Він же очолював британську армію під час операції «Смолоскип», пізніше брав участь в Італійській кампанії, розробляв план операції «Оверлорд», а згодом очолював британську армію на Західному фронті. У Монтгомері і Черчилля постійно виникали конфлікти, оскільки британський прем'єр використовував армію у політичних цілях і для нього армія була політичним інструментом. Зокрема, його ідеї висадити десант у Далмації чи Албанії, аби не пустити на Балкани радянські війська, або здійснити наступ на Берлін спільними англо-американськими зусиллями, аби не пустити Червону Армію у Німеччину. Проте Монтгомері постійно відмовляв Черчилля від подібних авантур оскільки розумів, що це обійдеться надто дорого британській армії.

Також ми залучили епістолярні джерела. Збірка листів Вінстона і Клементини Черчилль, упорядкована їхньою донькою Мері Сомс, є унікальним джерелом для розуміння особистих аспектів життя Черчилля [65]. У їх книзі містяться листи, що охоплюють роки війни, включаючи період 1943–1945 років. Листування Черчиллів відкриває важливі деталі про емоційний стан прем'єра, його занепокоєння щодо стратегічних і дипломатичних викликів, а також підтримку з боку дружини. Листи демонструють його стурбованість наслідками рішень союзників та майбутнім Європи. У мемуарах Черчилль залишає такі аспекти поза увагою, тому праця Сомс слугує цінним доповненням, розкриваючи людський вимір діяльності британського лідера.

Також нами були залучені чисельні збірки документів, котрі стосуються діяльності В. Черчилля. Зокрема, це офіційна дипломатична переписка між В. Черчиллем, Й. Сталіним та Ф. Рузвельтом. Важливе місце займає збірка документів «Тегеран-Ялта-Потсдам», в якій зібрані найважливіші документи, які стосуються зустрічей «Великої трійки».

1.2. Методологія

Для проведення дослідження ролі Вінстона Черчилля у подіях 1943–1945 років та його висвітлення у мемуарах дотримано низки основоположних принципів, які гарантують об'єктивність, достовірність та комплексність аналізу.

Об'єктивність є ключовим принципом дослідження, який передбачає уникнення упередженості та однобічності в аналізі. Діяльність Черчилля розглядається через призму різноманітних джерел: не лише його мемуарів, але й архівних матеріалів, свідчень сучасників, досліджень істориків. Це дозволяє зменшити вплив суб'єктивних оцінок самого Черчилля, виявити протиріччя між його інтерпретацією подій і фактами, підтвердженими іншими джерелами.

Принцип історизму забезпечує вивчення діяльності Черчилля у контексті конкретних історичних обставин. Він дозволяє врахувати реалії Другої світової війни, політичні, економічні та військові чинники, що впливали на рішення Черчилля. Застосування цього принципу дозволяє зрозуміти, чому ті чи інші дії здавалися доречними або необхідними саме у 1943–1945 роках, а також як тогочасний світогляд лідерів формував їхній підхід до післявоєнного світу.

Дослідження мемуарів Черчилля потребує уважного **критичного аналізу**. Цей принцип полягає у розрізненні фактів і авторських інтерпретацій. Черчилль у своїх мемуарах не лише описує події, а й намагається виправдати власні дії, підкреслити свою роль у війні та зберегти позитивну репутацію. Критичний підхід дозволяє врахувати цей аспект і оцінити, наскільки достовірною є інформація, яку він подає, а також виявити можливі упущення чи спотворення фактів.

Принцип комплексності передбачає врахування багатогранності досліджуваної теми. Черчилль постає не лише як прем'єр-міністр і політичний лідер, але й як автор мемуарів. Тому його діяльність розглядається з кількох точок зору: як військова та дипломатична практика, як літературна спадщина, що впливає на сучасне розуміння подій.. Дотримання цих принципів забезпечує повноту, об'єктивність і глибину дослідження, що дозволяє більш точно оцінити діяльність Вінстона Черчилля у вирішальні роки Другої світової війни та його внесок у історіографію цього періоду.

Метод аналізу передбачає поділ об'єкта дослідження на окремі компоненти для їх детального вивчення. Наприклад, у межах дослідження діяльності Черчилля аналізується його роль у дипломатичних переговорах, стратегічному плануванні військових операцій та взаємодії з союзниками. **Синтез**, у свою чергу, дозволяє об'єднати результати аналізу в єдину систему, створюючи цілісну картину його діяльності. Завдяки поєднанню

цих методів стає можливим як глибоке вивчення окремих аспектів, так і їх узагальнення.

Метод порівняння використовується для співставлення різних джерел інформації та позицій учасників подій. Наприклад, оцінка В. Черчиллем Тегеранської конференції порівнюється з оцінками Рузвельта, Сталіна та сучасних істориків. Це дає змогу виявити розбіжності у трактуванні подій, що сприяє критичному аналізу мемуарів як суб'єктивного джерела.

Системний підхід забезпечує розгляд діяльності В. Черчилля як частини складної системи міжнародних відносин Другої світової війни. Його дії аналізуються у взаємозв'язку з рішеннями союзників, реакцією супротивника та загальною динамікою війни. Такий підхід дозволяє зрозуміти, як окремі рішення впливали на перебіг подій і формували глобальний політичний контекст.

Історико-порівняльний метод. Цей метод передбачає співставлення дій і рішень Черчилля з іншими політичними лідерами того часу, зокрема Рузвельтом і Сталіним, а також із позиціями сучасних істориків. Він дозволяє визначити унікальність підходу Черчилля до вирішення ключових питань, таких як відкриття Другого фронту, розподіл сфер впливу у післявоєнній Європі та стратегії боротьби з нацистською Німеччиною. Порівняння також допомагає простежити, як різні політичні, економічні та культурні умови впливали на рішення лідерів.

Історико-генетичний метод дозволяє дослідити еволюцію ідеї або рішення, що лежали в основі політичної стратегії Черчилля. Наприклад, застосовуючи цей метод, можна простежити, як його бачення післявоєнного світу формувалося протягом війни, впливаючи на його рішення на Тегеранській, Ялтинській конференціях та в період Потсдаму. Аналіз процесу ухвалення рішень Черчилля допомагає зрозуміти, як зовнішні обставини, такі як успіхи чи невдачі союзників, змінювали його стратегічне бачення.

Історико-біографічний метод. Цей метод дозволяє поглибити розуміння особистості Черчилля, його характеру, переконань, мотивації та лідерських якостей. Застосування цього методу допомагає пояснити, як його особисті риси впливали на політичні рішення та взаємодію з іншими лідерами. Аналіз біографічного контексту дозволяє виявити, як його особистий досвід (наприклад, попередня військова кар'єра) вплинув на формування стратегічного мислення

Історико-системний метод забезпечує вивчення діяльності Черчилля як частини глобальної системи міжнародних відносин і стратегій Другої світової війни. У межах цього підходу його дії розглядаються як елемент складної системи, що включає військові кампанії, дипломатичні переговори та взаємовідносини з союзниками. Наприклад, Черчилль розглядається не лише як політичний лідер Великої Британії, але й як один із ключових архітекторів антигітлерівської коаліції.

Метод реконструкції використовується для відтворення подій, в яких брав участь Черчилль, з урахуванням усіх доступних джерел. Це дозволяє відновити обставини ухвалення рішень, політичні і військові реалії, що впливали на його дії. Наприклад, за допомогою цього методу можна створити детальну картину дипломатичних переговорів, що відбувалися у Тегерані та Ялті, враховуючи позиції всіх учасників.

Висновки до розділу

Аналіз історіографії даної тематики показує, що найкраще вона розкрита у англо-американській літературі. Британській та американські історики написали кілька монументальних монографій, що стосуються біографії В. Черчилля і його діяльності в роки війни. Загалом, дана проблематика розроблена вкрай детально. Однак негативним аспектом є майже повна відсутність проблематики в українській історіографії. На сьогодні немає жодної комплексної роботи, котра б стосувалась особи В.

Черчилля і його діяльності в роки війни. В радянській та російській історіографії існують поодинокі публікації на дану тематику і навіть кілька біографічних робіт про Черчилля. Основою джерельної бази є мемуари В. Черчилля «Друга світова війна», котра є найбільш важливим джерелом особистого походження. Також нами використані мемуари і спогади інших діячів тієї доби, а також епістолярні джерела і збірники офіційних документів. Методологія роботи включає в себе широкий комплекс як загальнонаукових, так і спеціально-історичних методів.

РОЗДІЛ II. ВПЛИВ В. ЧЕРЧИЛЛЯ НА ПОДІЇ КІНЦЯ 1942-1944 РР.

2.1. Від Ель-Аламейну до капітуляції Італії

19 листопада 1942 року Червона армія розпочала операцію з оточення німецьких військ, які тримали в облозі Сталінград. Наступного дня Сталін телеграфував Черчиллю: “Операція розгортається успішно”[14, с. 71]. Через три дні німецькі сили опинилися в оточенні. Командувач німецької армії, генерал-фельдмаршал Фрідріх фон Паулюс, запропонував прориватися з кільця, але Гітлер наказав залишатися та продовжувати бій. Фон Паулюс підкорився, що призвело до повільного та неминучого знищення його армії [52, с. 367]. Як передбачав Черчилль під час зустрічі зі Сталіним у Москві, англо-американська операція в Північній Африці мала свій вплив [45, с. 95]. З 500 транспортних літаків, які німці перекинули до Тунісу для протидії наступу союзників з Алжиру, 400 були зняті зі Східного фронту, де вони постачали оточені під Сталінградом війська [52, с. 368].

Британці все ще не могли розшифрувати секретні повідомлення німецьких підводних човнів в Атлантиці. У листопаді німці потопили 721 700 тонн вантажів—більше, ніж у будь-який інший місяць війни. Це викликало серйозне занепокоєння серед тих, хто відповідав за постачання продовольства та спорядження до Британії. На 68-й день народження Черчилля, 30 листопада, німці все ще домінували в Атлантиці. Проте через три тижні дешифрувальники здобули нову перемогу: вони зламали код німецьких підводних човнів. Хоча залишалися деякі недоліки та затримки, відтепер і до кінця війни німецьке командування, направляючи свої субмарини на цілі, фактично розкривало всі їхні секретні переміщення [31, с. 207-208]

Перехоплені повідомлення також вказували на інтенсивне нарощування німецьких сил у Тунісі. Черчилль усвідомив, що спроба захопити Туніс може затягнутися набагато довше, ніж очікувалося спочатку. Крім того, операція в Тунісі та наступ проти німців в Африці могли завадити проведенню десантної операції через Ла-Манш у 1943 році. Він цього не бажав, так само як і не хотів безкінечної підготовки до цієї операції [17, с. 339].

Черчилль вимагав від своїх радників розробити план, який би дозволив здійснити висадку десанту через Ла-Манш в серпні чи вересні 1943 року і швидко просунутися на захід. Однак, на відміну від Черчилля, генерал Бернард Монтгомері був упевнений у своїх силах і не бачив значних перешкод для такого розвитку подій [31, с. 198]. Це викликало занепокоєння у Черчилля, який побоювався, що завчасні заяви про перемогу можуть виявитися недоречними. Він попросив генерала Александера натякнути Монтгомері, що не варто робити такі заяви до початку битви [33, с. 798].

Черчилль був стурбований можливістю невдачі. Запланована битва мала відбутися на приморській дорозі на захід від Тобрука, що веде через столицю Лівії Тріполі до Тунісу. Черчилль висловлював сумніви, чи не здасться Монтгомері безглуздом у разі, якщо битва не відбудеться і противник — фельдмаршал Ервін Роммель — зможе уникнути поразки. Насправді, саме це і сталося: Роммель без значних труднощів залишив свої позиції і підготувався до оборони Тріполі, столиці Лівії, що поставило союзників у складну ситуацію [52].

Прем'єр, за підтримки Ідена, наполягав на проведенні десантної операції через Ла-Манш у 1943 році. Однак начальники штабів зауважили, що американці більше не планують утримувати в Британії достатньо військ для реалізації цього плану. Під суворим секретом Маунтбеттен повідомив Черчиллю та військовому керівництву: «Хоча були домовленості, американці оснащують свої десантні судна якісними двигунами, тоді як наші — двигунами гіршої якості» [60, р. 310]. До того ж, велика кількість американських десантних суден була направлена на Тихоокеанський театр

бойових дій, де вже бракувало військових ресурсів. Через це наступний арктичний конвой до СРСР вирушить без американського супроводу. Таким чином, плани Черчилля щодо десантної операції через Ла-Манш у 1943 році були підірвані американськими рішеннями [62, р. 155].

8 листопада того ж року була проведена операція «Смолоскип» («Торч») з метою захоплення Марокко, Алжиру та Тунісу. Хоча спочатку в Тунісі, швидко захопленому військами осі Берлін-Рим, англійці зазнали поразки, їм вдалося закріпитися в Північній Африці. Створивши надійний плацдарм для подальших операцій, британські війська оточили кілька дивізій вермахту, змусивши їх здатися. Британці залучили до боїв значні сили французької армії. Операція завершилася взяттям Тунісу у травні [52, с. 367]. Військовий успіх союзників став поворотним моментом у 1942–1943 роках: вони здобули перемогу в Ель-Аламейні, а радянські війська розгромили німців під Сталінградом. Це дало поштовх до подальших успіхів, таких як перемога в Сицилії у липні 1943 року та нищівна поразка вермахту на Курській дузі [45, с. 87].

17 грудня Лондон, Вашингтон та Москва одночасно опублікували важливу декларацію, яку особисто підтримав Черчилль. У ній засуджувалось масове знищення євреїв, яке назвали «злочином геноциду» [11, с. 196]. Було зазначено, що відповідальні за ці злочини будуть притягнуті до суду після війни. Черчилль наполягав на тому, що вбивці не повинні уникнути справедливого покарання, і ретельно стежив за наданням допомоги єврейським біженцям. Дізнавшись про успішну евакуацію 4500 єврейських дітей та 500 дорослих з Балкан, він написав: «Браво!»

Черчилль відзначив четверте військове Різдво у своєму маєтку Чекерс разом із родиною. У цей день він дізнався про вбивство адмірала Дарлана, колишнього командувача вишистськими військами, який став верховним представником Франції в Марокко та Алжирі. «Вбивство Дарлана, — пізніше записав Черчилль, — хоча й було злочином, позбавило нас незручності співпраці з ним. Водночас ми отримали всі переваги від його підтримки під

час важливих моментів висадки» [22, с. 293]. На його місце Черчилль та Рузвельт призначили генерала Жиро, який нещодавно втік з німецького полону.

9 січня В. Черчилль полетів до Касабланки разом із начальниками штабів та іншими ключовими військовими керівниками. 14 січня вони зустрілися з Рузвельтом і американським командуванням. Обговорення тривало вісім днів, і в результаті було ухвалено низку важливих рішень. Головним стало визначення пріоритету дій у Середземномор'ї замість десантної операції в Ла-Манші. Враховуючи брак транспортних і бойових кораблів, було вирішено, що найбільш реальною метою після захоплення Тунісу стане висадка на Сицилії. Війська можна було б використати з Північної Африки, а для висадки в Ла-Манші у 1944 році в Британії до кінця 1943 року мало бути зосереджено 938 000 американських солдатів. До середини 1943 року також планувалося залучити достатньо сил для рейдів на материк з метою спровокувати повітряну та наступ в Італії було неможливо [67, р. 155]. Союзники зосередили свої сили на Італії, і 25 липня режим Муссоліні впав, що призвело до політичних змін у країні [30, с. 123]. Саме в цей період Черчилль вперше висловив ідею про те, щоб союзні війська пройшли через Апенніни до Венеції, Істрії і через Східні Альпи до Відня, щоб атакувати ворога з тилу.

Щоб ввести німців в оману щодо дати початку десантної операції в Ла-Манші та заспокоїти радянське керівництво, яке вимагало відкриття другого фронту в 1943 році, на конференції в Касабланці був розроблений план відволікаючого маневру. Він складався з трьох частин: американський десант на узбережжі Бретані, англо-російський наступ у Норвегії та англо-американський десант в районі Па-де-Кале [37, с. 349]. Для надання більшої правдоподібності останньому маневру британським агентам та французькому Руху Опору було доручено імітувати підготовку до висадки таким чином, щоб німці повірили в реальність загрози. Однак спроба обманути німців провалилася, і чотири сотні агентів були заарештовані.

30 січня Черчилль вилетів із Каїру. Політ уздовж узбережжя Палестини та Сирії до турецького міста Адана тривав чотири години. Після цього він поїздом проїхав близько десяти кілометрів до місця, де стояв інший поїзд із президентом Туреччини Ісметом Іненю. Під час переговорів Черчилль намагався переконати турецького лідера прийняти британську та американську допомогу у разі нападу Німеччини на Туреччину [33, с. 797]. Однак Іненю підкреслив нейтральну позицію Туреччини і не дав жодних обіцянок. На другий день вони домовилися, що офіцери британського штабу вирушать до турецької столиці для спільної роботи з турецьким Генштабом над планами щодо розміщення і постачання британських військ у разі вступу Туреччини у війну [61, р. 156]. 11 лютого, виступаючи в Палаті громад, Черчилль заявив, що головною метою англо-американської стратегії є завдати ворогу максимальної шкоди, подібно до того, як німці страждають на Східному фронті.

Британський прем'єр був незадоволений тримісячною паузою між захопленням Тунісу та вторгненням на Сицилію, яка могла ще більше затягнутися через пропозицію Ейзенхауера відкласти вторгнення на місяць. 13 лютого Черчилль написав Гопкінсу, що вважає неприйнятним три місяці бездіяльності, коли радянські сили на фронті воюють 185 дивізіями [67, р. 157]. 20 квітня Черчилль повідомив Сталіну про початок битви за Туніс, зазначивши, що постійний тиск має завершити це питання [14, с. 113]. Проте через десять днів наступ було відкладено через сильну німецьку оборону на узбережжі. У Вашингтоні деякі чиновники прагнули зробити пріоритетом операції на Тихому океані, через що американці навіть припинили перекидання десантних кораблів для сицилійської операції з Далекого Сходу. До кінця війни в Північній Африці союзники повністю контролювали регіон, захопивши понад 240 тисяч полонених. Черчилль, виступаючи 19 травня перед Конгресом США, застеріг від втоми чи розбіжностей між союзниками, що могло б зміцнити позиції Німеччини та Японії. Він наголосив на

важливості уникнення затягування війни, оскільки це єдина надія для ворогів [67, р. 161].

Британські начальники штабів, як і Комітет начальників штабів США, розділяли гнів Черчилля. Десантна операція, вважали вони, має бути проведена навіть при тому, що з італійцями боротимуться дві німецькі дивізії. Відчуття перемоги буквально висіло в повітрі: 11 квітня Черчилль повідомив Сталіну, що Монтгомері захопив у Тунісі 25000 полонених і що масовані бомбардування німецьких промислових підприємств йдуть без перепочинку [9, с. 167]. Він промовчав, щоправда, про те, що за рішенням начальників штабів для здійснення десанту на Сицилію будуть задіяні кораблі, які передбачалося використовувати для обмеженої десантної операції в Ла-Манші. Для забезпечення успіху сицилійської операції навіть обмежені плани висадки десанту на французькій території у 1943 р. довелося скасувати [9, с. 168]. Втім, Черчилль розраховував, що успіх у Тунісі і на Сицилії дасть згодом істотні результати.

Однак через десять днів Александер повідомив, що наступ тимчасово відкладено через щільну концентрацію німецької артилерії у прибережному секторі та запеклого опору супротивника [22, с. 357]. У Вашингтоні дехто настільки активно прагнув зробити пріоритетним напрямом літні операції союзників на Тихому океані, що американці навіть припинили перекидання потреб для сицилійської операції десантних кораблів з Далекого Сходу. Щоб сицилійський план не виявився зовсім покинутим, Черчилль вирішив особисто поговорити з Рузвельтом.

Після повернення до Вашингтону 14 травня Черчилль запропонував провести десантну операцію силами британців проти японців на Суматрі. Його підтримав Уейвелл, який мав її очолити. Рузвельт волів, щоб удар був спрямований через Північну Бірму на Китай, але Уейвелл попередив, що Бірма - «наймалярійніша країна у світі» [22, с. 364]. Черчилль погодився з Уейвеллом, сказавши Рузвельту, що «не готовий робити дурощі заради порятунку китайців» [67, р. 191]. На досаду Черчилля, жодного рішення

ухвалено не було. Дізнавшись, що серйозно затягується будівництво британських авіабаз в індійському штаті Ассам, з яких можна було проводити наступальні операції, він телеграфував Еттли: «Мене непокоїть те, як вирішуються наші справи на цьому театрі. Слід шукати можливість взяти ситуацію під свій контроль і надати нову енергію всьому, що відбувається».

19 травня, виступаючи в конгресі США, Черчилль застеріг: «Будь-які розбіжності чи втома серед союзників можуть надати Німеччині та Японії сили і поставлять нас перед новими страшними фактами. Ми подолали багато серйозних небезпек, — продовжував він, — але є одна найголовніша небезпека, яка переслідуватиме нас до самого кінця: небезпека непомірного продовження війни. І ніхто не може сказати, які нові труднощі та біди можуть виникнути ще за чотири чи п'ять років війни. Саме продовження війни доти, доки демократії не встануть, не занудьгують чи не розколються, — єдина надія, яку тепер можуть мати Німеччина та Японія» [47].

Зустріч у Вашингтоні завершилась 25 травня. Єдине, що турбувало Черчилля, — це бажання американців після Сицилії завдати удару Сардинії і лише потім думати про вторгнення в саму Італію. Черчилль вважав це марною тратою часу і відволіканням сил від головної мети. Він вирішив летіти до Північної Африки, щоб обговорити питання з Ейзенхауером та іншими старшими американськими офіцерами, які мали виконувати ці завдання. 27 травня він вилетів на Ньюфаундленд, а звідти - до Гібралтару. Загалом політ зайняв сімнадцять годин. На шляху до Гібралтару в літак вдарила блискавка, що викликало деяке занепокоєння у пілотів, але, як пізніше написав Черчилль, «жодних наслідків це не мало, що, зрештою, найголовніше при повітряних подорожах». 28 травня він перелетів з Гібралтару до Алжиру на спеціально обладнаному бомбардувальнику «Ланкастер» [39, с. 736]. «Дуже комфортно, — зазначив Брув у щоденнику, — спеціальна каюта для ПМ, їдальня, ліжка для четвер, крім ПМ, та туалет». Цей політ тривав лише три години. За вечерею в Алжирі Брув звернув увагу, що Черчилль використовує все своє красномовство, «намагаючись

переконати Ейзенхауера, яких переваг можна досягти, виключивши Італію з війни» [31, с. 224]. Наступного дня Ейзенхауер вже готовий погодитися, що, якщо Сицилія виявиться «легкою проблемою», наступного удару буде завдано проти материкової Італії.

1 червня Черчилль з Алжиру літаком вирушив на польовий аеродром у пустелі, де був присутній на інструктажі американський льотчик з бомбардування острова Пантелерія, розташованого на півдорозі між туніським півостровом Бон і Сицилією. Подивившись, як бомбардувальники летять на завдання, він вирушив у Туніс. У місті Карфаген, у римському амфітеатрі, він виступив перед військами. Перша подробиця, яку дізнався Черчилль, є те, що порт Сіракуз знаходиться під контролем союзних військ. «Вражаюча майстерність, — телеграфував він Ейзенхауеру, — висадити на берег майже 200 000 чоловік» [67, р. 190].

16 липня, на шостий день битви за Сицилію, Черчилль вирішив, що має ще раз обговорити з Рузвельтом наступний крок — висадку на материкову частину Італії в її північній частині. «Маю зауважити, ПМ не чекає біля моря погоди, — записав Олівер Харві у щоденнику 16 липня. — Він має намір дотиснути американців, перш ніж, як завжди, виявиться їхнє небажання проводити якісь операції в Європі, і вони знову відправлять десантні та бойові кораблі на Тихий океан» [39, с. 746].

Черчилль збирався вчетверте за війну здійснити трансатлантичну подорож. Він сподівався переконати американців у необхідності відразу ж після захоплення Сицилії розпочати вторгнення до Італії, дійти принаймні до Риму, після чого надати допомогу авіацією, зброєю та невеликими десантними загонами югославським, грецьким та албанським партизанам у звільненні Балкан. Німці тепер були змушені тримати на Балканах п'ятнадцять дивізій. Добре організований партизанський рух міг вимагати і набагато більше.

25 липня 1943 року Беніто Муссоліні був усунутий з посади глави уряду. Король Італії Віктор Еммануїл III взяв на себе командування

збройними силами країни, а новим прем'єр-міністром став маршал П'єтро Бадольо. Фашистська партія була розпущена [30, с. 123]. Наступного дня, 26 липня, Черчилль надіслав телеграму Рузвельту, в якій повідомив про свою готовність співпрацювати з будь-яким нефашистським італійським урядом, який міг би принести «добро», під яким він мав на увазі можливість висадки союзників на італійську територію та використання її інфраструктури у війні проти Німеччини [26, с.26]. Мирні переговори з Італією розпочалися невдовзі. У Великобританії з ентузіазмом зустріли новину про відставку Муссоліні, але Черчилль наголосив у своєму виступі в Палаті громад 27 липня, що головним ворогом залишається Німеччина. Його впевненість у швидкому завершенні війни зміцнювалася завдяки військовим успіхам. У липні союзники потопили 35 німецьких підводних човнів, а з 1 травня було знищено 85 субмарин [33].

9 серпня Черчилль прибув до канадського порту Галіфакс, звідки вирушив до Квебеку. Уздовж маршруту поїзда, яким він подорожував, зібралися натовпи людей, розповсюджувалися чутки, що поїздом подорожує «важлива особа», хтось навіть припустив, що це папа римський або Сталін. У Квебеку Черчилль отримав телеграму від Сталіна, в якій той вітав його з успіхом у Сицилії. Після Квебеку Черчилль вирушив до резиденції Рузвельта у Гайд-парку, де вони домовилися, що Луїс Маунтбеттен стане верховним командувачем у Південно-Східній Азії [3, с. 848]. Черчилль високо оцінював Маунтбеттена, називаючи його «молодим ентузіастом, здатним вести війну на суші, на морі і в повітрі». Він повідомив Військовий кабінет, що такий лідер був необхідний для активізації застійної ситуації в Індії. Конференція в Квебеку завершилася через два дні, і через п'ять днів Об'єднаний комітет начальників штабів затвердив план, який передбачав, що головні зусилля союзників у 1944 році будуть спрямовані на десантну операцію в Ла-Манші. Метою була не лише висадка військ на півночі Франції, але й наступний удар у серці Німеччини для знищення її збройних сил. Для відволікання уваги

німців також було вирішено провести десантну операцію на півдні Франції [2, с. 126].

Наступ в Італії мав на меті захоплення Риму, як і планував Черчилль, але просування військ було обмежене лінією Піза—Аскона, щоб зосередити ресурси на операції в Ла-Манші. На Балканах операції союзників мали обмежитися постачанням партизанам і використанням невеликих командос.

23 серпня 1943 року Черчилль і Рузвельт затвердили план Об'єднаного комітету начальників штабів, який передбачав завершення війни з Японією не пізніше ніж через дванадцять місяців після розгрому Німеччини [11, с. 155]. Це підтвердило пріоритетність європейського театру військових дій. Черчилля непокоїла можливість недостатньої кількості військ для висадки на берег під час операції в Ла-Манші, тож генерал Маршалл погодився збільшити кількість дивізій. Квебецька конференція завершилася 24 серпня. Черчилль відчував тривогу через затягування переговорів з Італією, побоюючись, що затримка між перемогою на Сицилії та висадкою на материкову Італію буде занадто довгою [23, с. 54-55]. Його непокоїли також ризики, пов'язані з безпекою його ключових військових радників, коли Іден, Брук, Портал і Маунтбеттен планували повернутися до Англії на амфібії.

З Квебеку Черчилль поїздом прибув до Вашингтону. Тут 1 вересня він дізнався, що італійський уряд погодився з умовами капітуляції, викрученими союзниками. Тим часом німецькі війська заповнили Північну Італію. «Італійський десант - найбільший ризик, на який ми коли-небудь йшли, - телеграфував Черчилль Військовому кабінету 2 вересня, - але я повністю його підтримую». Через два дні, в четверту річницю оголошення Британією війни Німеччини, британські та канадські війська перетнули Мессинську протоку і висадилися в материковій Італії. Черчилль негайно зосередився на цій заключній стадії війни, повідомивши Ідену та Еттлі, що хоче скликати тристоронню конференцію, щоб обговорити питання: «Якщо ми переможемо, що робити з Німеччиною? Чи буде вона розділена, а якщо так,

то як? Він думав про те, щоб запросити Сталіна та Рузвельта до Лондона чи Единбургу [31, с. 225].

З цього часу думки Черчилля займало майбутнє радянської держави. «Думаю, неминуче, — телеграфував він фельдмаршалу Сметсу 5 вересня, — що Росія стане найбільшою сухопутною державою світу після того, як ця війна позбавить її Німеччини та Японії, які на нашій пам'яті завдали їй найважчих поразок. Втім, сподіваюся, що «братський союз» Британської Співдружності націй та Сполучених Штатів, враховуючи нашу повну перевагу на морі та в повітрі, може забезпечити нам гарні умови договору та цілком дружній баланс із Росією принаймні на відновлювальний період. Далі цього я, як простий смертний, не можу заглядати, а щодо того, що скажуть зірки, не надто поінформований» [23, с. 67].

8 вересня Черчилль дізнався про капітуляцію італійської армії, але того ж дня німецькі війська почали окупацію Риму. Союзні війська висадилися біля Салерно, але через німецький контроль над аеродромами довелося скасувати план висадки повітряного десанту біля Риму. 9 вересня Черчилль і Рузвельт обговорили можливість підтримки партизанів на Балканах у разі швидкого просування в Італії. Черчилль висловив ідею використати 75 000 військових польської армії для висадки на далматинському узбережжі Югославії, що, на його думку, мало б велике значення для Балкан [11, с. 199]. До кінця вересня 1943 року військові успіхи союзників продовжували зростати. Радянські війська звільнили Смоленськ, британські підводні човни вивели з ладу німецький лінкор «Тірпіц», а союзники взяли Неаполь і окупували Корсику та Сардинію.

Черчилль, враховуючи успіхи в Середземномор'ї, запропонував начальникам штабів розглянути можливість операції із захоплення острова Родос в Егейському морі. Хоча Комітет об'єднаного планування раніше пропонував цю операцію за умови відмови від захоплення острова Кос, Черчилль був сповнений рішучості захопити обидва острови і навіть розглядав можливість очолити експедицію на Родос [23, с. 73].

Починаючи з 1940–1941 років, Черчилль підтримував ідею проведення військових операцій у Середземномор'ї, сподіваючись на зручний момент для наступу на материк без значних втрат і ризику поразки. Він вважав, що цей момент настане через внутрішню дестабілізацію в Німеччині, про що регулярно доповідали начальники штабу. Підтвердженням вибору Черчилля на користь Середземномор'я стало рішення Великої Британії розмістити до кінця 1941 року на Близькому Сході від двадцяти п'яти до тридцяти дивізій з п'ятдесяти п'яти, тобто майже половину армії. Черчилль діяв послідовно: ще у 1936 році він сказав своєму другові, що важливо зберегти контроль над Середземним морем, адже цю перевагу вперше здобув його предок — герцог Мальборо. Тому Черчилль приділяв особливу увагу цьому регіону і вважав за необхідне докласти всіх зусиль для поразки Італії. Він бачив Північну Африку як єдиний театр бойових дій, де було можливо перейти від відступу до наступу [19, с. 155].

Від битви при Ель-Аламейні до капітуляції Італії роль В. Черчілля стала вирішальною у зміцненні військових і дипломатичних позицій Великої Британії в антигітлерівській коаліції. Його наполегливість у підтримці Північноафриканської кампанії та співпраці з союзниками, зокрема зі США, забезпечила переломний момент у Другій світовій війні. Перемога при Ель-Аламейні та подальше успішне проведення операції «Хаскі» підтвердили ефективність стратегічного мислення Черчілля. У своїх мемуарах він підкреслює значення злагоджених дій союзників, що стали ключем до капітуляції Італії, називаючи ці події важливим кроком до остаточного краху нацистського режиму.

2.2. Тегеранська конференція

Питання відкриття другого фронту, як уже згадувалося, було центральним у стратегічних планах союзників і викликало серйозні

розбіжності між Великою Британією та США. Це питання виникло ще тоді, коли німецькі танки рухалися по радянській території [37, с. 326]. Що стосується Черчилля, важливо зрозуміти, чи дійсно він намагався відкласти або навіть уникнути відкриття другого фронту через масштабне вторгнення у Францію. У своїх мемуарах Черчилль категорично заперечував такі звинувачення [23, с. 195].

Однак, архівні матеріали, які стали доступними після війни, та пізніші історичні дослідження свідчать, що Черчилль ніколи не був проти відкриття другого фронту у Франції, адже це було необхідним для звільнення Європи. Проте він, разом з британськими воєначальниками, вважав, що ця операція можлива тільки після того, як німецький військовий та економічний потенціал буде суттєво ослаблений. Саме тому Черчилль прагнув відкласти висадку військ у Франції на якомога довший термін. Операція була ризикованою і могла перетворитися на катастрофу, подібну до Дюнкерка. Кривава поразка англо-канадських військ у Дьєпі в серпні 1942 року стала попередженням для Лондона про можливі труднощі при висадці в Європі, що змусило прихильників швидкого відкриття фронту переглянути свої плани [9, с. 125].

Радянська історіографія підходила до цього питання односторонньо. Наприклад, історик Трухановський трактував позицію британців як “шахрайство” та “лицемірство” Черчилля, який, на його думку, хотів послабити Радянський Союз і здобути контроль над Балканами. Насправді ж, Черчилль залишався послідовним у своїй середземноморській стратегії, зосереджуючи зусилля на Апеннінському півострові до 1944 року. В Італії він бачив ключ до перемоги над рейхом і вважав цей регіон ідеальним плацдармом.

З іншого боку, прем'єр-міністр не надавав належної уваги повідомленням про можливий внутрішній розвал Німеччини, подібно до подій 1918 року. Однак ідея про те, що Черчилль намагався знекровити Радянський Союз і не допустити відкриття другого фронту через

геополітичні причини, є надто поверхневою. У 1942–1943 роках Черчилль усвідомлював, що перемога над нацистами вимагала спільних зусиль трьох великих союзників, і без підтримки СРСР англо-американські сили не змогли б повалити гітлерівський режим [31, с. 227].

Насправді обережність Черчилля пояснювалася двома основними факторами. По-перше, він був занепокоєний масштабом операції, яка б потребувала гігантських ресурсів і могла призвести до невдачі. По-друге, приклад невдачі німців із планом вторгнення до Великої Британії (операція “Морський лев”) показував, що навіть на вигляд непереможна країна може відмовитися від таких ризикованих планів [23, с. 189].

Першим фактором, що вплинув на вибір Черчилля, був страх втратити надто багато людських життів. Картини кривавої бійні часів окопної війни, що вирувала від Сомми до півострова Пашаелі, були надто живі в пам'яті очевидця тих трагічних днів. Ось чому британський прем'єр-міністр не поспішав надсилати на смерть своїх співвітчизників. Він перш за все дбав про те, щоб не допустити повторення сумного досвіду лобових атак, які б викосили колір британської молоді. У цьому американські союзники були солідарні з Черчиллем, вони також хотіли приносити великих людських жертв і робили все можливе, щоб скоротити втрати до мінімуму [11, с. 99].

Джон Макклой, який був тоді заступником міністра оборони Сполучених Штатів, після війни розповів, як навесні 1944 року Черчилль заявив йому, що відмовляється пускатися в занадто ризиковані підприємства: «Якщо Ви думаєте, що я тягну час, боячись втрат, — це не так. Я не боюся бойових втрат, я боюся таких втрат. Ніхто не може звинуватити мене в небажанні боротися і допомогти радянському народу, але думка про те, що на моїх очах загине все молоде покоління Британії, нестерпна» [33, с. 780].

Іншим ключовим фактором, який вплинув на вибір Черчилля на користь периферійної стратегії, стали його сумніви і невисока — хоча відкрито він про це не говорив — думка про британську армію, її бойову готовність та технічні можливості. Він сумнівався в тому, що його

співвітчизники зможуть битися на рівних із добре налагодженою військовою машиною на зразок німецької армії. Треба сказати, що британські політики, з досвіду Першої світової війни, вважали воєначальників людьми нікчемними. У нескінченних сварках “лосин” і “циліндрів” Черчилль не вагаючись вставав на бік останніх. У 1940 році прем'єр-міністру здалося, що загальний рівень підготовки вищого командного складу помітно підвищився, хоча і не настільки, наскільки йому хотілося б. Проте для такого бійця, як він, невдачі в Дюнкерку, Сінгапурі та Тобруку назавжди залишилися незмивними плямами ганьби на бойовому прапорі Британії. «Найнищчіша поразка, найпринизливіша капітуляція в історії Британії», — говорив він про падіння [45, с. 44].

На початку жовтня 1943 року Радянський Союз наполягав на визнанні його кордонів станом на червень 1941 року, включно з прибалтійськими країнами та східною частиною Польщі. Черчилль не заперечував проти цього, і 6 жовтня він порадив Ідену переконати поляків погодитися на це в обмін на територіальну компенсацію зі Східної Пруссії та Сілезії. Черчилль вважав, що це питання можна було б обговорити на майбутній конференції в Тегерані.

Тим часом, Черчилль змінив своє ставлення до дати початку висадки союзних військ у Європі. Дешифровані німецькі радіоповідомлення показали, що Гітлер готувався рішуче обороняти Італію, зокрема південніше Риму, і що захист цієї території ставав пріоритетним для німецьких військ. Це змусило Черчилля визнати, що затягування операції в Італії могло б призвести до відтягування німецьких сил з інших фронтів, включно з російським, і тим самим сприяти загальному успіху союзників [23, с. 192].

Щоб заспокоїти Сталіна, 29 жовтня Черчилль надіслав телеграму Ідену, наголосивши, що операція в Ла-Манші залишається в силі, але через затримку десантних суден у Середземномор'ї висадка може бути відкладена на липень. Ейзенхауер підтримав цю позицію, зазначивши, що без десантних суден його наступ на Рим доведеться відкласти до січня або лютого 1944

року. Черчилль звернувся до Рузвельта з проханням взяти це до уваги, і американський Комітет начальників штабів погодився затримати десантні судна ще на місяць. Проте висадка в Ла-Манші мала відбутися не пізніше травня 1944 року [14, с. 166]. Британські та американські дивізії повинні були повернутися до Британії для підготовки до цієї операції.

Тегеранська конференція 1943 року, відома під кодовою назвою «Еврика», стала важливим поворотним моментом у Другій світовій війні, оскільки об'єднала трьох лідерів союзників: Черчилля, Рузвельта та Сталіна. Вона відбулася на кульмінаційному етапі війни та мала значний вплив на подальші військові й політичні рішення.

Перш за все, ця конференція була першою зустріччю лідерів «Великої трійки», а також першою зустріччю Рузвельта зі Сталіним. Це символізувало новий етап у взаємодії між союзниками, коли розбіжності в стратегіях та інтересах повинні були бути врегульовані для спільної перемоги над Гітлером. З військової точки зору, конференція мала вирішальне значення, оскільки саме тут було ухвалено рішення про відкриття другого фронту в Європі — операцію «Оверлорд», висадку союзницьких військ у Нормандії, заплановану на травень 1944 року. Американці, активно підтримані Сталіним, наполягали на проведенні цієї операції, що призвело до відмови від середземноморської стратегії Черчилля, яка передбачала наступ через Італію та Балкани [37, с. 320]. Черчилль, незважаючи на свою втому і хворобу, продовжував відстоювати ідею наступу через Апеннінський півострів і залучення Туреччини до війни, але ці пропозиції не знайшли підтримки. Ситуація на фронті, де союзницькі війська були заблоковані на лінії Густава в Італії, та відмова Туреччини вступити у війну значно послабили його позиції.

На наступний день на Тегеранській конференції обговорювалися післявоєнні кордони Радянського Союзу та територіальні зміни Польщі. Черчилль заявив, що готовий пояснити польському уряду вигоди запропонованого плану, зазначивши, що це «найкраще, що вони можуть

отримати». Він наголосив, що британський уряд не стане сперечатися з Радянським Союзом під час мирних переговорів [8, с. 477].

Тегеранська конференція також відкрила шлях до повоєнного розподілу Європи на сфери впливу. Розмови про те, що Радянський Союз стане супердержавою після війни, і що його вплив пошириться на Східну та Центральну Європу, вплинули на хід переговорів. У той же час Велика Британія фактично визнавалася другорядною державою в новому світовому порядку, а Франції, згідно з проектами, відводилася принизлива роль країни-маріонетки.

Під час першої зустрічі Великої трійки, що відбулася 28 листопада 1943 року в Тегерані, Черчилль підкреслив значущість зустрічі, заявивши, що вони представляють «найбільшу концентрацію світових сил за всю історію людства» [23, с. 207]. Під час обговорення воєнної стратегії Рузвельт запропонував наступ через Італію до Північної Адріатики і далі на північний схід до Дунаю, хоча пізніше цю ідею приписали Черчиллю. Черчилль, у свою чергу, запропонував провести десантну операцію на півдні Франції одночасно з висадкою в Ла-Манші, і Сталін підтримав цей план, оскільки йому не подобалась ідея виходу англо-американських військ до Дунаю.

Увечері, під час вечері на честь Сталіна і Черчилля, Рузвельт почувався зле і рано пішов спати, залишивши Сталіна та Черчилля обговорювати майбутнє Німеччини. Черчилль запропонував заборонити німцям будь-яку авіацію, але наголосив, що не має нічого проти німецьких робітників. Сталін відповів, що росіяни розстрілюють військовополонених робітників, якщо ті воювали лише тому, що виконували накази [39, с. 827].

Коли обговорення повернулося до питання про польські кордони, Черчилль запропонував компроміс: «Польща може посунутись, як солдат, який робить два кроки вліво». За цим планом, Польща втратила б свої східні території на користь СРСР, але отримала б компенсацію у вигляді частини Німеччини. Черчилль наголосив, що Польща повинна стати сильною державою в Європі, і Сталін погодився з таким баченням. Взаємини між

англо-американськими союзниками на цій конференції залишали бажати кращого. Черчилль, який прибув до Тегерана в стані фізичного та морального виснаження, зіткнувся з підтримкою Рузвельтом радянської позиції, що фактично знівельювало його вплив на ухвалення рішень [43, с. 277].

Під час першого засідання 28 листопада було ухвалено основні стратегічні рішення, які визначили перебіг війни. Рішення про операцію «Оверлорд» знаменувало перехід ініціативи до американців, тоді як британська середземноморська стратегія, яку Черчилль відстоював з 1941 року, втратила актуальність. Сталін також пообіцяв, що після перемоги над Німеччиною Радянський Союз розпочне військові дії проти Японії, що стало важливим політичним рішенням для майбутнього розподілу сил у Азії [31, с. 227].

Незважаючи ні на що, Черчилль не опустив руки, навіть коли йому довелося поступитися Сталіну та Рузвельт прем'єр-міністр, який не втратив практичної кмітливості, вирішив, що згодом все ще може змінитися, що Сталін не завжди гратиме роль арбітра між рішучим прем'єр-міністром і президентом, що вагається. У Квебеку на конференції «Квадрант», що відбулася у серпні, британська делегація вже погоджувалась на проведення операції «Оверлорд». Розраховуючи на швидке взяття Риму, Черчилль мріяв про стрімке просування до річки По — тоді відпала б необхідність проведення операції «Ковка» і, хто знає, знову з'явилася б можливість наступу на Центральну Європу через Любляну [52, с. 439].

Черчилль також зазначив, що його не надто турбувала передача частини німецьких територій Польщі або ж передачу Львова Радянському Союзу, як цього вимагав Сталін. Польща мала б погодитися на лінію Керзона, встановлену ще у 1920 році, і відмовитися від східних територій, які вона приєднала в 1921 році. Черчилль вважав, що Польщі вигідно прийняти цей план, оскільки їй пропонувалася територія площею близько 800 квадратних кілометрів, зокрема частина Східної Пруссії. Щодо Німеччини, було досягнуто згоди, що вона має бути розділена на менші держави, щоб

запобігти відновленню її військової сили. Черчилль наголосив на необхідності ізолювати Пруссію [23, с. 215]. Він також запропонував створити дунайську конфедерацію, до складу якої могли б увійти Південна Німеччина, Баварія, Австрія та Угорщина, і описав її як «мирну, стабільну конфедерацію».

Тому не дивно, що у «Другій світовій війні» Черчилль позитивно відгукнувся про Тегеранську конференцію та її результати. На підтвердження своїх слів він описав велику вечерю, що відбулася 30 листопада в резиденції британської дипломатичної місії з нагоди шістдесят дев'ятого дня народження прем'єр-міністра. «Це було, — писав Черчилль, — пам'ятна подія у моєму житті. Праворуч від мене сидів президент Сполучених Штатів, ліворуч — господар Росії. Всі разом ми командували здебільшого світового флоту і трьома чвертями світової авіації, під нашим початком служили близько двадцяти мільйонів солдатів, що брали участь у найстрашнішій війні за історію людства». Однак потім Черчилль став обирати більш обережні висловлювання, розуміючи, що на цій конференції статус Великобританії та її вага у міжнародних справах помітно змінилися. «Саме у Тегерані, — пізніше зізнався прем'єр-міністр своїй старій подрузі Вайолет Бонем-Картер, — я вперше усвідомив, як у світі мало нас, британців. Я сидів там з великим російським ведмедем по ліву руку і з товстим американським буйволом — праворуч, причому ведмідь уже простяг до мене свої лапи. І ось між цими хижаками притулився маленький англійський віслюк, який єдиний із них трьох знав вірний шлях» [39, с. 828].

Після Тегеранської конференції Черчиллю стало важко втілити свої стратегічні задуми, зокрема через низку невдач на військових фронтах, хворобу та політичні перешкоди. Однією з головних перепон стала відмова Туреччини приєднатися до війни, яку Черчилль сподівався залучити до боротьби на боці союзників. Під час конференції в Каїрі у грудні 1943 року президент Туреччини Ісмет Інону чітко заявив про своє небажання вступати у війну, що зруйнувало плани Черчилля щодо активізації бойових дій на

Балканах і в південно-східній Європі. Незважаючи на хворобу, яка уразила його в Тунісі в грудні 1943 року, Черчилль продовжував наполягати на своїй середземноморській стратегії. Однак події в Італії виявилися малоефективними і не відповідали його очікуванням. Від листопада 1943 до травня 1944 року війська союзників були заблоковані німецькими силами на лінії Густава, яка проходила через важкодоступні гори в центрі Італії. Ці бої, зокрема битва за Монте-Кассіно, стали символом жорстокого спротиву німецьких військ [25, с. 306].

Тегеранська конференція (листопад–грудень 1943 р.) стала першим очним самітом «Великої трійки» — Черчілля, Рузвельта й Сталіна. Черчілль виступав за продовження кампанії в Італії та відкриття Другого фронту через Балкани, однак поступився під тиском союзників, які підтримали операцію «Оверлорд». У своїх мемуарах Черчілль відзначає значення конференції для зміцнення співпраці між союзниками, але також наголошує на складнощах домовленостей зі Сталіним. Ця подія стала важливим етапом у формуванні спільної стратегії для завершення війни.

2.3. Військові дії в Італії та операція «Оверлорд (січень-вересень 1944 р.)

19 січня 1944 року Черчилль, сподіваючись на успіх операції в Анціо, запропонував начальникам штабів провести дві масштабні операції: висадити 2000 десантників на далматинському узбережжі для очищення островів від німецьких гарнізонів і розпочати наступ у Північній Італії, щоб витіснити німців за Альпи. Це мало б дати союзникам можливість або вторгнутися у Францію, або продовжити наступ до Відня чи Балкан. Операція в Анціо розпочалася 22 січня, але через кілька днів стало зрозуміло, що німці здатні утримати позиції, що унеможливлювало швидкий прорив. Черчилль визнав, що німці демонструють високу боєздатність і ефективність у бою, зазначивши, що їхні війська, навіть після значних втрат, продовжують

боротися на високому рівні [33, с. 826].

До кінця січня стало очевидно, що операція не принесла бажаного успіху, і Черчилль висловив своє розчарування тим, що висадка в Анціо не дала очікуваного результату. Він образно зазначив, що замість «дикого кота», який мав атакувати німців, союзники витягли «кита», який лише повільно рухається. Особливе розчарування у Черчилля викликало рішення американських начальників штабів 3 лютого про перебазування винищувачів із Середземномор'я до Китаю, яке базувалося на припущенні, що італійська кампанія перейде в оборонну фазу. Це, на думку Черчилля, було катастрофічним рішенням, оскільки зупинка наступу в Італії дозволила б німцям перекинути свої сили для протидії операції «Оверлорд» — висадці в Нормандії, яку Черчилль вважав ключовою для перемоги. Черчилль особисто очолив комітет з підготовки операції «Оверлорд», стежачи за тим, щоб уникнути будь-яких затримок та прорахунків. Його енергія, рішучість і авторитет допомогли подолати численні труднощі і забезпечити успішну реалізацію цієї масштабної операції [9, с. 199].

12 травня 1944 року союзники розпочали операцію «Діадема» з метою захоплення Риму та просування на північ. Французькі та польські війська відіграли важливу роль у прориві німецької оборони, а захоплення Монте-Кассіно 18 травня стало вирішальним моментом у цій кампанії. Союзники просувалися до Риму, зазнаючи великих втрат у важких боях, і 4 червня 1944 року увійшли до міста. Однак після успіху в Римі союзницькі війська знову зупинилися, цього разу на лінії Готика, яка тяглася через північну Італію від Пізи до Ріміні. Німецькі війська під командуванням маршала Альберта Кессельрінга вдало обороняли цю позицію, і союзники не змогли її прорвати до кінця 1944 року [45, с. 99].

На початку лютого 1944 року Черчилль висловлював занепокоєння щодо долі Польщі після війни, коли Червона армія підходила до її кордонів. Він вважав, що слабка Польща, захоплена радянськими військами, може стати серйозною загрозою для майбутнього західних демократій, зокрема

Великобританії та Сполучених Штатів. У ході зустрічі 3 лютого він наголосив на важливості зміцнення Польщі британською зброєю [23, с. 355].

Черчилль також був скептично налаштований щодо обіцянок Сталіна, який 5 лютого запевняв, що Польща залишиться вільною та незалежною, і що Радянський Союз не втручатиметься у формування її уряду після війни. Однак Черчилль закликав польський уряд у Лондоні прийняти ці обіцянки та погодитися на втрату східних територій на користь Росії в обмін на німецькі землі, такі як Східна Пруссія, Сілезія та Балтійське узбережжя. 16 лютого, на зустрічі з польськими лідерами, Черчилль наголосив, що їхня єдина надія на звільнення від німецької окупації полягає в радянському наступі, незважаючи на всі загрози. Він також підкреслював, що після війни Велика Британія і США матимуть достатньо сил, щоб забезпечити стабільність на наступні десятиліття. Проте він також застерігав, що якщо Польща не погодиться на запропоновані кордони і почне виступати проти Радянського Союзу, то навряд чи США продовжуватимуть війну в Європі заради її звільнення [33, с. 829].

Польський уряд у Лондоні не погодився на ці пропозиції без гарантій багатопартійного уряду після звільнення. Однак Сталін уже мав на меті встановити комуністичний уряд у Польщі, і не збирався надавати таких гарантій. Він підтримував польських комуністів, які мали утворити уряд у першому ж визволеному місті. 22 лютого Черчилль виступив у Палаті громад з оглядом ходу війни, захищаючи англо-американські бомбардування Німеччини. Він назвав повітряні удари головною оборонною зброєю союзників і підкреслив, що хоча бомбардування призводили до великих жертв, це було «жорстокою справедливістю» щодо Німеччини, яка сама розпочала війну за допомогою повітряної потужності [23, с. 322].

На тлі цих невдач усі надії Черчилля перемістилися на успішне виконання операції «Оверлорд» — висадки в Нормандії, а також операції «Дракон», яка передбачала вторгнення на півдні Франції. Черчилль, однак, до останнього намагався перешкодити проведенню «Дракона», вважаючи її

непотрібною і занадто ризикованою, але його аргументи не знайшли підтримки серед американських і британських командувачів.

7 квітня, на Страсну п'ятницю, Черчилль виступив перед британськими та американськими офіцерами, які готувалися до операції в Нормандії. За спогадами очевидців, він виглядав виснаженим і не таким енергійним, як завжди. Генерал Кеннеді зауважив, що виступ Черчилля був млявим і йому здавалося, що Черчилль навіть був готовий розплакатися, коли сів поруч з генералом Ейзенхауером. Проте ті, хто вперше бачив і чув Черчилля того дня, все одно були вражені його виступом [39, с. 882].

У міру підготовки до операції в Нормандії, Черчилль почав турбуватися про можливі втрати серед французьких цивільних через повітряні нальоти на залізничні станції та шляхи, які планувалося здійснити перед початком висадки. Оцінювалося, що жертвами можуть стати від 20 до 40 тисяч цивільних осіб. Черчилль висловив своє занепокоєння Ейзенхауеру, наголосивши, що такі втрати серед їхніх союзників можуть викликати ненависть до союзників. Ейзенхауер визнав ці аргументи і погодився скоротити масштаби бомбардувань [64, р. 399].

На початку травня Великобританія протестувала проти дій Радянського Союзу в Румунії, де радянські війська почали масові арешти фашистських лідерів і антикомуністів. У відповідь на це Росія звинуватила Британію у втручанні у внутрішні справи. Черчилль, коментуючи це Ідену 2 травня, заявив, що «не можна забувати, що більшовики — це крокодили» [23, с. 355]. Протягом тижня з Москви знову пролунали звинувачення в британському втручанні в справи Румунії, що викликало у Черчилля сумніви щодо перспектив збереження добрих стосунків із Росією. Водночас Черчилль був стурбований подіями в Греції через зростаючий вплив комуністичних сил. Він закликав Ідена уважно стежити за ситуацією і висловив впевненість, що Британія не повинна поступатися своїми позиціями Росії в Греції, нагадуючи про значні втрати Великобританії в цьому регіоні [23, с. 357].

Операція «Оверлорд», яка розпочалася висадкою в Нормандії 6 червня

1944 року, дійсно стала вирішальною складовою перемоги союзників на Західному фронті, але її успіх далеко не був гарантованим. Навпаки, плани цієї операції викликали значні сумніви і занепокоєння серед керівництва обох сторін — британців і американців. Черчилль, як і багато високопосадовців, усвідомлював величезні ризики, пов'язані з десантом, і це викликало у нього нервозність та неспокій [59, р. 655].

Прем'єр-міністр особисто спостерігав за підготовкою операції, навіть розташував свій штаб у поїзді в Портсмуті, щоб бути ближчим до місця подій. Однак його напруження досягло піку напередодні висадки. Увечері 5 червня, після того як командувач операцією генерал Ейзенхауер прийняв рішення про початок наступу, Черчилль висловив свої найгірші побоювання дружині Клеммі, заявивши, що до ранку тисячі солдатів можуть загинути. Проте вранці 6 червня, після початку операції, стало відомо, що союзницькі війська почали висадку успішно. Британські, канадські та американські підрозділи проривали оборону противника на п'яти плацдармах уздовж узбережжя Нормандії. Черчилль, почувши обнадійливі новини, вирішив опівдні виступити у Палаті громад із заявою, підкреслюючи значущість та складність цієї наймасштабнішої операції [59, р. 656-657].

Незважаючи на успішний початок, ризики операції були колосальними. Німецькі війська на узбережжі Нормандії, хоча й не в повному складі, захищалися значними оборонними укріпленнями, відомими як Атлантичний вал. Союзницькі десантні війська стикнулися з численними труднощами, особливо через стихійні фактори — несприятливі погодні умови в Ла-Манші могли завадити висадці. Німецька артилерія та інші оборонні споруди створювали смертельну загрозу для солдатів, які намагалися закріпитися на узбережжі. Війська потребували підтримки, проте основна частина кораблів стояла на якорі у відкритому морі, і доставити підкріплення було непросто [55, с. 1094].

Однак завдяки добре спланованій стратегії, злагодженій координації дій між союзниками та мужності солдатів, плацдарми були захоплені.

Висадка в Нормандії, хоч і була ризикованою, стала поворотним моментом у Другій світовій війні та сприяла подальшому звільненню Європи від нацистської окупації.

З іншого боку, навіть якщо теоретично допустити можливість створення більш менш глибокого плацдарму, все одно існувала небезпека того, що німецьке командування, користуючись своєю наземною перевагою і можливістю маневрувати, якої не було у противника, затисненого з усіх боків на маленькому клаптику землі, почне потужну танкову контратаку. У цьому випадку фронт союзників був би прорваний, їхні загони відкинуті до моря, і вони пережили б ще одну поразку, як колись у Дюнкерку, тільки цього разу ще більш принизливу та трагічну. Цього разу ставки були набагато вищими, і обидва противники це чудово розуміли. У своїй військовій директиві за номером 51 від 3 листопада 1943 року Гітлер написав: «Якою б важкою та кровопролитною» не була битва з більшовиками, «ще більша небезпека загрожує нам із Заходу — висадка англосаксонського десанту». У березні 1944 року, скликавши своїх генералів, фюрер оголосив їм, що очікуване вторгнення, в неминучості якого він анітрохи не сумнівався, вирішить результат війни, адже якщо атака союзників буде відбита, німці зможуть перекинути на Східний фронт близько п'ятдесяти звільнених дивізій. підкріплення здобути остаточну перемогу над Радянським Союзом. Таким чином, битва на французькому узбережжі мала вирішити долю Рейху [10, с. 267].

Союзники мали ряд значних переваг, які вони використали під час операції «Оверлорд», що дозволило успішно здійснити найбільшу десантну операцію в історії. Однією з головних переваг була значна повітряна та морська перевага. Співвідношення сил у повітрі становило 1 до 25 на користь союзників, а німецький флот вже тривалий час не міг діяти у Ла-Манші. Вранці 6 червня води протоки повністю контролював союзницький флот, який на 80% складався з британських кораблів і на 20% — з американських. Це забезпечило надійну морську підтримку операції, а Черчилль пізніше був

захоплений величезною кількістю кораблів, що вишикувалися на 80 кілометрів уздовж узбережжя Нормандії [52, с. 507].

Другою ключовою перевагою була чудова організація та матеріально-технічне забезпечення. Союзники досягли високого рівня координації та логістики, охоплюючи всі аспекти операції. Планування було настільки детальним і всеосяжним, що кожен етап операції був прорахований та синхронізований по хвилинах, забезпечуючи ефективне управління силами та ресурсами. Серед нововведень, що сприяли успіху операції, значну роль відіграли технічні ідеї Черчилля. Він запропонував створення штучних портів, відомих як «багрянні гавані», для забезпечення постійного надходження військ та техніки на узбережжя в умовах відсутності великих портів, таких як Шербур. Було побудовано два великі збірні порти, які переправляли через Ла-Манш, що вирішило проблему з обмеженими можливостями розвантаження на плацдармах [41, с. 576].

Інший важливий внесок Черчилля стосувався підтримки так званих «яликів Хобарта» — інноваційних танків, розроблених генералом Хобартом для подолання перешкод на узбережжі. Серед них були танки-амфібії, здатні самотійно пересуватися по воді; «краби» — танки для розмінування за допомогою обертових ланцюгів; танки з фашинами для подолання протитанкових ровів; і вогнемети «крокодили». Ці машини відіграли вирішальну роль на східних плацдармах висадки — Золотому, Березі Юнони та Мечі, де діяли англо-канадські війська. Їхня допомога дозволила уникнути трагедії, подібної до тієї, що сталася на плацдармі Омаха, де американські війська зіткнулися з жорстким опором. Завдяки цим стратегічним та технічним перевагам союзники змогли успішно здійснити висадку в Нормандії та закріпитися на узбережжі, що стало початком визволення Західної Європи [52, с. 512].

Після успішної висадки союзного десанту в Нормандії між англійцями та американцями виникли серйозні розбіжності щодо подальших стратегічних кроків. Черчилль був переконаний, що найкращим шляхом до

остаточної перемоги над Гітлером є продовження наступу через Італію, і тому виступав проти операції «Коваadlo», яка передбачала відкриття другого фронту на півдні Франції [55, с. 1102]. Він наполягав на тому, що наступ через Північну Італію дозволить союзникам легше проникнути в серце Європи і пришвидшити завершення війни.

Черчилль продовжував наполягати на своєму плані дій в Адріатиці, який передбачав просування союзників на схід після перемоги в Італії. 7 квітня він надіслав телеграму Рузвельту, нагадавши про свої пропозиції, озвучені на конференції в Тегерані, стосовно Істрії, а також додав копії дешифрованих німецьких повідомлень. Черчилль підкреслював важливість Трієста та Істрії з політичної й стратегічної точок зору, особливо в світлі радянського наступу. Однак 8 квітня Рузвельт відкинув цей план через побоювання, що перекидання сил до Адріатики може негативно вплинути на операцію в Нормандії та викликати політичний скандал у США [67, р. 295].

Черчилль намагався переконати Рузвельта, що його пропозиція не стосується Балкан, оскільки на Тегеранській конференції сам Рузвельт звертав увагу на можливість просування в районі Істрії та Трієста. Однак Рузвельт запропонував обговорити це питання зі Сталіним, чого Черчилль намагався уникнути. Він стверджував, що Сталін хоче, аби союзники продовжували зосереджувати свої зусилля у Франції, що дозволить йому безперешкодно взяти під контроль Східну, Центральну та Південну Європу.

Черчилль прагнув зустрітися з Рузвельтом особисто, щоб переконати його в перевагах адріатичного плану. 30 червня він наказав підготувати літак для польоту через Атлантику. Але Рузвельт вирішив залишитися на своєму: висадка союзників у Південній Франції мала відбутися, що означало неминуче скорочення сил Александера в Італії. Черчилль висловив своє розчарування, написавши Рузвельту 1 липня, що скасування наступу в Італії звільнить Гітлера від необхідності турбуватися про цей фронт і тим самим ослабить союзників у довгостроковій перспективі. Він також зазначив, що особиста зустріч могла б призвести до кращого взаєморозуміння [17, с. 615-]

617].

Однак Рузвельт залишився при своїй думці. В результаті британським начальникам штабів та головнокомандувачам у Середземномор'ї довелося відмовитися від своїх стратегічних планів. Це рішення стало однією з причин охолодження у відносинах між Великобританією та США під час війни. Черчилль намагався відтермінувати операцію «Ковадло» і просував свій план, але через тиск американців, особливо генерала Ейзенхауера, операція все ж таки відбулася. Її перейменували в операцію «Дракон», і 15 серпня 1944 року франко-американські війська висадилися в Провансі [6, с. 44]. Це стало початком масштабного звільнення півдня Франції та забезпечило стратегічну перевагу союзникам.

«Чисте божевілья», – сказав про цю операцію Черчилль, взявши участь у її підготовці. Але йому не сиділося на місці, і в проміжку між французькими висадками він вирушив до Італії, де проводив наради з генералами, підбадьорював солдатів і об'їхав усю лінію фронту; генерал Александер, який знав, з ким має справу, дав йому постріляти по ворогові з гармати, що викликало у прем'єра дитяче захоплення. Але якщо військові поблажливо ставилися до гри прем'єр-міністра в солдата, то мідівцям були зовсім не до вподоби його ігри в дипломата. 12 серпня він зустрівся на околицях Неаполя з очільником югославських партизанів. Черчилль з його незмінним самонавіюванням і романтикою все ще вважав маршала Тіто таким собі Робін Гудом і націоналістом, якого він підтримував, озброював і навіть приховував на острові Віс, коли німці видавили його з Югославії [33, с. 851].

Літо 1944 року стало ключовим періодом у битві за Францію. Хоча початкові етапи висадки проходили повільно, особливо через жорсткі оборонні укріплення німців у Нормандії, союзники змогли досягти прориву наприкінці липня. Однією з головних проблем була так звана «війна тином» — місцевий ландшафт, де поля були розділені густими лісосмугами та природними насипами, які німці використовували для створення оборонних позицій. Це значно уповільнило просування танкових підрозділів союзників,

що в свою чергу затримувало розвиток операції [55, с. 1101].

Тільки 21 серпня, після оточення німецьких військ у районі Фалеза, Нормандська кампанія офіційно завершилася. Операція «Кобра», що тривала з 25 по 27 липня, дозволила союзникам прорватися на південь від Котантенського півострова, відкривши шлях для подальшого звільнення Франції. Це стало поворотним моментом у битві за Західну Європу, що привело до подальшого визволення Парижа в серпні та поступового відступу німецьких військ на Схід [41, с. 431].

Варшавське повстання, яке тривало з серпня по жовтень 1944 року, стало однією з найтрагічніших сторінок в історії польського опору. Попри героїчні зусилля повстанців, які боролися проти німецьких окупантів у надзвичайно важких умовах, допомога з боку союзників була недостатньою, а підтримка з боку Радянського Союзу — відсутньою. 3 вересня 1944 року, коли ситуація у Варшаві стала критичною, Черчилль запропонував Рузвельту виступити зі спільною заявою до Сталіна з вимогою дозволити британським та американським літакам використовувати радянські аеродроми поблизу Варшави для перекидання допомоги повстанцям. Черчилль навіть погрожував скоротити постачання допомоги до СРСР, якщо Радянський Союз не надасть підтримку [24, с. 75].

Однак Рузвельт не хотів загострювати відносини зі Сталіним, оскільки намагався домовитися про використання радянських аеродромів у Сибіру для американських бомбардувальників, які брали участь у кампанії проти Японії. В результаті, 4 вересня, незважаючи на хворобу, Черчилль був настільки розгніваний радянською відмовою допомогти Варшаві, що підвівся з ліжка і взяв участь у засіданні Військового кабінету [60, р. 445]. Хоча обурення британського керівництва було загальним, ніхто не бажав руйнувати крихкий союз із Радянським Союзом.

Обмежуючись дипломатичними методами, британський уряд надіслав колективну телеграму Сталіну, в якій висловлював жаль через радянську бездіяльність і відзначав, що така поведінка суперечить духу співпраці між

союзниками. Тим не менше, Варшавське повстання було жорстоко придушене нацистами. Тисячі поляків загинули, а місто було майже повністю знищене. Радянські війська увійшли до Варшави лише через чотири місяці, коли більшість повстанців і цивільного населення вже були знищені.

У середині червня 1944 року Велика Британія опинилася під новою загрозою, коли Гітлер почав застосовувати проти країни свою секретну зброю — ракети Фау-1 та Фау-2. Ці ракети, які Гітлер назвав «зброєю помсти», стали символом нового етапу війни для британців. Вони були запущені на Лондон саме в той момент, коли населення вважало, що найбільша небезпека вже минула після початку успішної висадки союзних військ у Франції [61, р. 266].

Перша атака відбулася на світанку 13 червня 1944 року, коли в гирлі Темзи впав перший Фау-1 — безпілотний літак-снаряд, який британці охрестили «літаючою бомбою». Цей механізм, який випромінював характерний звук, схожий на мотоцикл, швидко став синонімом нової хвилі терору, оскільки німці почали регулярно обстрілювати Лондон з інтенсивністю до 70 ракет на добу [41, с. 324-325]. На відміну від попередніх бомбардувань Лондона під час «Бліцу» 1940 року, нова зброя мала значно більший радіус руйнування — 300–400 метрів. Це спричинило масштабні руйнування та величезні жертви серед цивільного населення. Незважаючи на величезну психологічну і фізичну втому після п'яти років війни, лондонці трималися стійко. Проте ситуація була критичною, і багато хто відчував, що сили на межі вичерпання.

Черчилль, як і британський уряд, опинилися перед необхідністю утримати моральний дух населення. Військова цензура намагалася приховати від громадськості повну картину руйнувань, однак це не завжди спрацьовувало. Люди відчували пригніченість і виснаження, що підривало колишній дух єдності та самопожертви. Громадська мораль була на межі краху, оскільки нові атаки приносили страх і страждання, які здавалося, неможливо зупинити. 29 серпня Черчилль повернувся з Італії сильно

застудженим; поза всяким сумнівом, хвороба була викликана різкими перепадами температур під час поїздок за кордоном, які спровокували напади пневмонії. Але прем'єр-міністр і зараз не побажав відпочити в Лондоні чи Чекерсі. Лише за три дні він уже був на борту «Куїн Мері», вирушаючи зі своїми начальниками штабів до Квебеку на конференцію «Октогон» [61, р. 290]. Британські військові мали намір домовитися з американськими колегами про загальну стратегію у Франції, умови наступу в Бірмі та участь англійців у військових діях на Тихому океані. Черчилль віз ще два свої власні проекти, жоден з яких не отримав схвалення його начальників штабів: план повернення Сінгапуру і морський десант у Північній Адриатиці із захопленням Відня як кінцева мета. Американцям, у яких збирався просити суду для висадки, він заявив, що вступ до Відня необхідний «для протидії небезпечному розширенню російського впливу на Балканах» і що військова інтервенція в Греції потрібна не менше і з тих самих причин [48, с. 56].

У Квебеку ні про що не домовилися, і розбіжності між британцями та американцями з питань стратегії не стали меншими. Після блискучого успіху літніх операцій у Нормандії, в ході яких німці втратили понад двісті п'ятдесят тисяч чоловік і союзницькі війська дійшли до Сени, генерал Ейзенхауер наполягав на передачі йому командування всіма сухопутними силами. Його стратегія полягала у продовженні послідовного повернення зайнятих ворогом територій на тисячокілометровому фронті від Ла Манша до Ельзасу силами трьох груп армій [52, с. 559]. Цій помірній стратегії, виконання якої неминуче зайняло б дуже тривалий час, генерал Монтгомері, який нещодавно здобув славні перемоги в Нормандії, протиставив куди сміливіший план проведення силами сорока дивізій блискавичної кампанії в Бельгії та Голландії з виходом до Руру, де в той час німці могли ви менше двадцяти п'яти дивізій. Але в Квебеку американські начальники штабів нав'язували стратегію Ейзенхауера, і британці вкотре мали підкоритися. Генерал Маршалл відмовився підтримати будь-які операції в Адриатичному морі, і

Рузвельт, зайнятий підготовкою до майбутніх виборів, став на його бік. Черчилль, щоб зробити приємне своїм гостям, поставив підпис під планом пасторалізації.

Під час цієї зустрічі Черчилль і Рузвельт обговорювали перспективи застосування атомної бомби, яку, за наданими їм даними, «майже напевно» планували виготовити до серпня того ж року. Обидва лідери усвідомлювали величезну руйнівну силу атомної бомби, яка еквівалентувала 20 000 тонн вибухівки, тоді як звичайні авіаудари за тиждень завдали Німеччині шкоди в 9360 тонн бомб [67, р. 297].

Черчилль і Рузвельт відхилили ідею про необхідність інформувати світову спільноту про атомну бомбу та обговорювати її застосування в межах міжнародної угоди [24, с. 84]. Вони вирішили, що після того, як атомна зброя буде готова, її можна буде використати проти Японії, заздалегідь попередивши японців, що подібні атаки триватимуть, доки вони не здадуться.

Черчилль мав певні сумніви щодо необхідності застосування атомної бомби. Він вважав, що систематичні важкі бомбардування японських міст могли б змусити Японію здатися без використання нової зброї. За його словами, жителі могли б терпіти бомбардування лише до тих пір, поки є надія на їхнє завершення. Проте, в умовах війни з Японією, Черчилль вважав, що японці повинні були усвідомити, що кількість бомб буде лише зростати, і вони не матимуть можливості уникнути подальших руйнувань, якщо не капітулюють [24, с. 89].

В основному Черчилль зазнав невдачі: американці не підтримали його зусилля з обмеження комуністичної експансії в Центральній Європі та на Балканах, але цей дивовижний боець був рішуче нездатний визнати свою поразку і продовжував видавати все нові ідеї, то геніальні, то марення, не вміючи відрізнити перші від друге. У будь-якому випадку, його останній у хронологічному порядку задум відрізнявся простотою, що підкуповує: «Все можна залагодити, – поділився він з доктором Вілсоном, – якщо я зумію

завоювати прихильність Сталіна. Зрештою, дуже безглуздо з боку президента думати, що він може домовитися зі Сталіним. Я відкрив для себе, що можу говорити зі Сталіним як чоловік із чоловіком, і [...] я впевнений, що він виявить розсудливість» [33, с. 857-858].

У 1944 році Черчілль підтримував масштабні операції на двох фронтах: завершення італійської кампанії та підготовку висадки в Нормандії. Хоча війська союзників стикнулися з серйозним опором у центральній Італії, ці дії сприяли відволіканню сил ворога перед відкриттям Другого фронту. Операція «Оверлорд», розпочата в червні 1944 р., стала поворотним моментом війни. Черчілль наголошував на важливості скоординованих дій, підкреслюючи роль британської армії та союзників у забезпеченні успішного результату операції.

Висновки до розділу

Період з осені 1942 до літа 1944 р. став переломним у ході Другої світової війни. Перемоги Союзників під Сталінградом, Ель-Аламейном, Гуадалканалом, а пізніше висадки в Італії та Франції, звільнення території СРСР і Балкан стали причиною поступового відступу Третього Рейху і Японії із окупованих територій, коаліція Осі почала втрачати підтримку своїх членів, які поступово переходили на іншу сторону. Важко переоцінити вклад У. Черчилля у цей процес, оскільки він був справжнім символом вільного світу у боротьбі із нацистською агресією. Черчілль став ініціатором проведення ряду зустрічей між лідерами Великих держав: у Москві, Каїрі, Тегерані, Квебеку, Касабланці. Він же став ініціатором операції «Оверлорд» - висадки у Нормандії, що призвела до поразки Німеччини на Західному фронті. Саме Черчілль вплинув на рішення союзного командування щодо висадки в Італії та її капітуляції. Однак, не всі проєкти британського прем'єра були реалізовані. Зокрема, ідея висадки на Балканах була відкинута американцями, оскільки це був чисто політичний проєкт аби захистити регіон від радянського впливу. Загалом, у цей період почала наростати

напруга між лідерами Союзників, оскільки кожен із них переслідував власні інтереси. І чим ближче була поразка спільного ворога, тим більше наростала напруга між Союзниками.

РОЗДІЛ III У. ЧЕРЧИЛЛЬ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ (ЖОВТЕНЬ 1944-СЕРПЕНЬ 1945 РР.)

3.1. Участь В. Черчилля у Московській конференції (жовтень 1944 р.)

Увечері 9 жовтня після тридцяти шостої години польоту він приземлився там із сильною температурою і одразу вирушив до Кремля на нічну нараду зі Сталіним. Переговори будуть довгими та напруженими, але Черчилль був переконаний, що джентльмени завжди можуть домовитися між собою. Росіяни мають намір встановити контроль над Румунією та Болгарією, навіщо вони мають усі кошти, благо їхні війська вже зайняли ці території? Черчилль готовий погодитися на це, тим більше, що натомість Сталін визнає включення до англійської сфери впливу Греції, де після відходу німців щойно висадилися британські війська [48, с. 53]. Що стосується Польщі, Черчилль продемонструє свою добру волю, чинивши тиск на прем'єр міністра польського уряду у вигнанні, щоб він погодився увійти до коаліційного уряду з Люблінським комітетом і визнав лінію Керзона польсько-радянським кордоном; у Югославії Черчилль погодиться на рівний поділ впливу між СРСР та Великобританією. Все це британський прем'єр міністр звів у поспіхом складений план «відсоткового розподілу впливу», який радянський диктатор підмахне не моргнувши оком: «Румунія: 90% Росії, 10% решти; Греція: 90% Великобританії (та США), 10% Росії; Югославія: 50/50%; Угорщина: 50/50%; Болгарія: 75% Росії, 25% всім іншим» [54, с. 101].

Цей епізод відображає один із ключових моментів дипломатичних переговорів між Черчиллем і Сталіним під час Другої світової війни. На цій зустрічі Черчилль та Сталін, обговорюючи питання післявоєнного впливу в Європі, спільно приймали рішення, що мали вирішальний вплив на майбутнє мільйонів людей. Листок із «великою галочкою» символізував їхні домовленості щодо розподілу сфер впливу, які торкалися таких країн, як

Румунія, Болгарія, Греція та Югославія. Черчилль розумів, що такі питання вирішуються цинічно й брутально, тому запропонував спалити папір, аби не залишати слідів. Але Сталін наполіг на тому, щоб його зберегти, можливо, розуміючи важливість цього документа як символу їхніх домовленостей.

Далі дискусія перейшла до Туреччини. Черчилль підтримав ідею надання Радянському Союзу права вільного проходження через Дарданелли, що було важливо для радянської торгівлі й безпеки. Однак він також просив Сталіна не підтримувати комуністичні рухи в Греції та Італії. Сталін погодився, запевняючи, що Тольятті, лідер італійських комуністів, є розумною людиною, яка не стане вдаватися до екстремістських заходів [48, с. 55].

Рішення, зовні спокусливе, безумовно цинічне, але віддає деяким дилетанством: що могли означати 10% впливу в Румунії та 25% у Болгарії, коли там уже господарювали радянські війська, а британські навіть не мали туди доступу і що являли собою 50% у Югославії, коли комуніст Тіто, невдячний протеже британського прем'єра, мав намір захопити в ній абсолютну владу і для цієї мети вже звернувся за допомогою до Сталіна? Що могли очікувати британці від коаліційного уряду поляків із Любліна та Лондона у Польщі, що повністю контролюється Червоною армією? Проте Черчилль повертався з Москви так само окрилений, як колись Чемберлен – з Мюнхена. «Сталін тримає слово», – впевнено заявляв він, і потім, «хороші стосунки зі Сталіним важливіші за лінію кордонів» [24, с. 135]. Але за всієї безмежної сили самонавіювання вистачило двох тижнів, щоб Черчилль усвідомив, що його провели: з Румунії доносили, що радянські війська повністю взяли країну під контроль; у всій Болгарії вони кинули до в'язниць британських офіцерів, щоб ті не стали свідками останніх етапів радянізації [62, р. 188].

Під час цих переговорів Гарріман, присутній як емісар Рузвельта, зіткнувся з ситуацією, де плани Черчилля щодо «процентних угод» з розподілу впливу в країнах Східної Європи не знаходили підтримки у

американського керівництва. Лист, у якому затверджувався принцип самовизначення для народів, так і не був надісланий через впевненість, що Рузвельт і державний секретар США Халл не підтримають такий підхід. Це відображає розбіжності між союзниками у їхніх стратегіях щодо післявоєнного устрою Європи [37, с. 352-353].

Окремою темою стала дискусія про Албанію, яка спочатку була виключена з “процентного списку”. Черчилль запропонував розподілити вплив у цій країні порівну між СРСР і Заходом, подібно до Югославії та Угорщини. Однак Молотов вимагав перегляду угод щодо Угорщини, наполягаючи на збільшенні частки радянського впливу до 80%. Це свідчило про радянське прагнення до домінування в регіоні, особливо в Причорноморських країнах, таких як Румунія та Болгарія, де Сталін прагнув затвердити своє військове й політичне панування [38, с. 110].

Щодо Польщі, Черчилль продовжував намагатися переконати польський уряд у вигнанні погодитися з втратою довоєнних територій на користь СРСР, зокрема визнавши новий кордон по лінії Керзона, і увійти до складу комуністичного уряду, який Сталін створив у Любліні. Проте польські лідери відмовлялися прийняти ці умови. Сталін, у свою чергу, не йшов на поступки, вимагаючи, щоб поляки визнали кордони без будь-яких обговорень на майбутній мирній конференції. Це стало причиною глибокого розчарування Черчилля, який, згідно зі стенограмою, жестом виказав свою безнадійність у вирішенні польського питання. Ця ситуація демонструвала, як домовленості й переговори між союзниками все більше залежали від фактичного розташування військ і військових успіхів, а не від дипломатичних компромісів чи принципів самовизначення. Але Миколайчик все одно не ладен був визнати лінію Керзона. Вдень 15 жовтня протягом півтори години Черчилль знову безуспішно намагався його переконати. «Британія, — сказав він, — безсила перед Росією щодо формування майбутнього польського уряду» [24, с. 134]. Потім Черчилль вирушив до Сталіна до Кремля, щоб запропонувати компромісну формулу: «лондонці»

погодяться з кордоном по лінії Керзона в обмін на п'ятдесятивідсоткову участь у майбутньому уряді Польщі. Після години переговорів Сталін погодився. Тепер Черчилль залишалося вмовити інший бік.

17 жовтня відбулася заключна шестигдинна зустріч між Черчиллем і Сталіним, яка стала кульмінацією їхніх переговорів у Москві. Черчилль намагався знайти компроміс для вирішення польського питання, але всі його зусилля переконати Сталіна погодитися на формулювання «підстава для розмежування» замість «кордону» для лінії Керзона не увінчалися успіхом. Сталін залишався непохитним: поляки з Лондона можуть брати участь в уряді Польщі, але не на рівних з комуністами [35, с. 147].

Переговори також торкалися майбутнього Німеччини, де обидва лідери погодилися на жорсткі заходи щодо демілітаризації та обмеження німецької промисловості. Черчилль пропонував вивести зі світової гри німецькі металургійну, хімічну та електротехнічну промисловості на довгий час, і Сталін підтримав цю ідею. Обидва також згодилися щодо необхідності повного позбавлення Німеччини авіації та закриття шкіл цивільних і військових льотчиків. Черчилль також запропонував створити митний союз між Польщею, Чехословаччиною та Угорщиною для усунення комерційних бар'єрів. Сталін погодився з цією пропозицією, і щодо цього питання не виникло розбіжностей [24, с. 134].

Окремо Сталін підтвердив свою готовність після завершення війни в Європі оголосити війну Японії. Це рішення Черчилль високо оцінив, вбачаючи в ньому важливий крок для якнайшвидшого закінчення Другої світової війни. 18 жовтня Черчилль зустрівся з представниками польського уряду у вигнанні в Лондоні, але не зміг переконати їх прийняти компроміс, на який був готовий Сталін. Сталін погодився призначити Станіслава Миколайчика головою польського Тимчасового уряду національної єдності, але за умови, що кордон Польщі буде встановлено по лінії Керзона, а Львів залишиться радянським містом. Однак лондонські поляки не прийняли цих умов, і багатогодинні переговори завершилися безрезультатно. Це означало,

що поляки втратили можливість впливати на післявоєнне майбутнє своєї країни [51].

Проте Черчилль повертався з Москви так само окрилений, як колись Чемберлен – з Мюнхена. «Сталін тримає слово», – впевнено заявляв він, і потім, «хороші стосунки зі Сталіним важливіші за лінію кордонів». Але за всієї безмежної сили самонавіювання вистачило двох тижнів, щоб Черчилль усвідомив, що його провели: з Румунії доносили, що радянські війська повністю взяли країну під контроль; у всій Болгарії вони кинули до в'язниць британських офіцерів, щоб ті не стали свідками останніх етапів радянізації; в Югославії партизани Тіто, з'єднавшись з радянськими дивізіями генерала Ф. І. Толбухіна, увійшли до Белграда 20 жовтня, щоб встановити комуністичну владу зі звичайним у таких ситуаціях шлейфом кривавих відомостей рахунків та масових страт; у Греції комуністи у будь-який момент були готові розпочати збройне повстання у столиці [52].

Перекопати генерала запросити Черчилля на урочистості 11 листопада і умовити Черчилля не відмовлятися від запрошення виявилось справою не з легких: і в посмішці ввічливості два соратники по 1940 р. норовили показати один одному зуби. Але по обидва боки Ла Манша Іден, Дафф Купер, Мортон, МакМіллан, Дежан, Массіль і Бідо послідовно зруйнують усі перешкоди. І ось 11 листопада 1944 р. можна було побачити Черчилля, що поряд з де Голлем спускався від Тріумфальної арки у відкритій машині Єлисейськими Полями під вітальні крики парижан [39, с. 789]. Дипломати обох країн сподівалися на примирення двох політичних лідерів з огляду на урочистість моменту та ентузіазм населення; військові сумнівалися, що Черчилль повернеться живим зі своєї поїздки східною частиною Франції, де він годинами стежив за частинами, що проходять, незважаючи на хуртовину. Але ні жар вуглин колишньої дружби, ні холодок майбутньої небезпеки не змусили прем'єр-міністра відступити від наміченої лінії: поза союзом з американцями порятунку немає; ніж розділити з де Голлем перше місце в Європі, він краще залишиться одним із «Великої трійки» світових лідерів,

хай навіть у ролі придворного за двох інших.

Не вміючи прикидатися, він виклав усе генералу: «У американців величезні ресурси. Вони ніколи не вміли правильно ними розпорядитися. Я намагатимусь наставити їх на правильний шлях, не забуваючи, природно, про інтереси моєї країни. Я встановив з Рузвельтом свої особисті стосунки. З ним я діятиму підказками, спрямовуючи перебіг подій у потрібне русло. Ну а Росія – великий звір, якого давно не годували. Сьогодні неможливо перешкодити йому їсти, тим більше, коли він опинився посеред стада жертв. Але треба зробити так, щоб він не зжер все. Я постараюся стримати Сталіна. [...] Я беру участь у всіх справах, ні в чому не поступаюся, не отримавши нічого натомість, і отримую певні дивіденди» [6, с. 98].

Досить невдячна роль, у чому Черчилль зміг переконатися на початку грудня, коли комуністи підняли повстання в Афінах. Черчилль, який рішуче підтримав роялістський уряд Георгіоса Папандреу і вважав, що «заплатив Росії за свободу дій у Греції», навіть не спромігся проконсультуватися з британським кабінетом і наказав про негайне перекидання в Афіни частин з Італії. Він телеграфував генералу Скоубі, який командував британськими військами у Греції: «Ми повинні утримати Афіни та взяти їх під повний контроль. Краще зробити це без кровопролиття, але якщо буде потрібно, то і з кровопролиттям» [42, с.144]. Посол в Афінах Рекс Ліпер, генерал Александер, Гарольд МакМіллан та Антоні Іден, налаштовані менш монархічно і краще знали почуття грецького народу, вважали більш розумним призначити регентську раду під керівництвом архієпископа Дамаскіноса, який знайшов би політичне рішення, яке влаштовує всі партії; Черчилль не довіряв архієпископу, якого підозрював у симпатіях до лівих. Але всі погодилися на вжиття військових заходів щодо запобігання комуністичному перевороту.

Ось чому для них став несподіваною і неприємною звісткою виступ американського державного секретаря Гарі Гопкінса від 5 грудня, в якому прямо і беззастережно засуджувалась британська інтервенція. 10 грудня

Черчилль напише Гопкінсу: «Мені було боляче бачити ці прояви наших розбіжностей». Прем'єр був розчарований, що, незважаючи на його прохання до президента, так і не отримав жодного висловлювання схвалення. Скільки клацань стерпів прем'єр-міністр в ім'я союзу англомовних народів! Але в Греції він відмовився поступатися: король його друг, Греція не повинна виходити з британської сфери інтересів, треба хоча б десь зупинити комуністичну експансію... Прем'єр-міністр був такий одержимий Грецією, що закинув усе інше. Британські війська були обложені в центрі Афін, уряд Папандреу явно не справлялося з ситуацією, і Черчилль не зміг всидіти на місці: все доводилося робити самому; справа надто серйозна, щоб доручати її військовим та дипломатам; лише одна людина, на його думку, могла навести лад. Ось чому напередодні Різдва 1944 Вінстон Черчилль несподівано для всіх зірвався і полетів до Афін [37, с. 352].

Повернувшись до Лондона, Черчилль тимчасово залишив дипломатію, щоб зайнятися високою стратегією. Справа в тому, що генерал Ейзенхауер, який розташувався в Реймсі, не мав ефективних засобів зв'язку і погано контролював свої армії, що небезпечно розтягнулися по тисячокілометровому фронту, чим і скористалися німці, перейшовши 16 грудня в контрнаступ в Арденнах силами двадцяти восьми дивізій. Ця ділянка була найслабшою ланкою в розташуванні союзників, у яких тут було лише чотири дивізії, розтягнуті до краю. Черчилль, який ще на початку наступу дзвонив Ейзенхауеру, вимагаючи передати командування всіма союзницькими військами на північ від німецького прориву маршалу Монтгомері, особисто вирушив на фронт 3 січня 1945 р. [9, с. 220]

Відвідавши Ейзенхауера в його ставці, він не поскупився ні на поради, ні на поради. Допомога висловилася в телеграмі Сталіну з проханням якнайшвидше розпочати наступ, щоб відволікти сили німців з фронту в Арденнах, тоді як поради виявляться рівною мірою стратегічними і політичними: генерал Ейзенхауер наказав американській 6-й армії залишити Страсбург і рухатися до Арденнів, але для старого франкофіла з Даунінг-

стрит політично і чисто по-людськи було неможливо допустити, щоб Страсбург знову опинився в руках ворога, і він упросив Ейзенхауера скасувати наказ. Генерал де Голль, який прибув дещо пізніше до Ставки головнокомандувача з тим самим проханням, дізнався, що його побажання були виконані ще до того, як він встиг їх сформулювати [6].

У цей момент війська Монтгомері і Бредлі перейшли в контрнаступ, зайшовши в тил противнику, що застряг у Меці через брак пального і масованих бомбардувань його комунікацій. 16 січня 1945 р. пророблена німцями пролом буде повністю закрита після з'єднання британських і американських військ в Уфаліз [9, с. 311]. З цього часу вермахт вже не зможе проводити масштабні контратаки, тим більше, що на сході Радянська армія перейшла в наступ по всьому фронту від Східної Пруссії до південної Польщі, а в Італії англійські, американські, французькі та польські частини змогли прорвати «Готську лінію» і просувалися до Болоньї. Так із заходу, зі сходу і півдня великий рейх стискався, як шагренева шкіра, становище німецьких військ ставало дедалі безнадійнішим [8, с. 577].

На Московській конференції Черчілль і Сталін обговорювали розподіл сфер впливу в післявоєнній Європі. Знаменита «угода на серветці» визначила частковий баланс інтересів союзників, зокрема щодо Балкан. Черчілль у своїх мемуарах згадує цей епізод як прагматичний підхід до врегулювання територіальних суперечностей. Він вважав домовленості ключовими для запобігання конфліктам у регіоні після завершення війни.

3.2. Ялтинська конференція і створення ООН

Після повернення до Лондона 7 січня 1945 р. прем'єр міністр міг би витратити кілька днів на заслужений відпочинок, але тоді це був би не Вінстон Спенсер Черчилль. У невеликому кабінеті на Даунінг стріт до раннього ранку велися чудові суперечки, грізні записки червоним чорнилом так само без розбору сипалися на військових і цивільних: чи не винні медичні

служби у великих втратах військ у Бірмі від малярії; які заходи вжито щодо розосередження літаків на бельгійських аеродромах після останнього німецького повітряного нальоту; подайте докладний звіт про продовольче постачання звільнених територій; чи не слід зруйнувати мости через Рейн у тилу у німців за допомогою, наприклад, плаваючих мін; зосередьте увагу на дослідницьких проектах, які мають завершитися остаточно 1946 р., і призупиніть чи взагалі припиніть всі інші; складіть звіт (на одну сторінку максимум) про нестачу картоплі та вжиті заходи щодо виправлення ситуації та інша, і інша. Нічні наради Військового кабінету та комітету начальників штабів тяглися нескінченно, Черчилль заривався в деталі, і його міністри важко боролися зі сном [33, с. 877].

11 січня було підписано угоду між Тіто та колишнім правителем Хорватії, доктором Шубашичем, згідно з якою в майбутній уряд Югославії мають увійти як комуністичні, так і некомуністичні партії. Це означало, що попередня домовленість зі Сталіним про рівний розподіл впливу в Югославії залишалася в силі. «Ми повинні наполягати на чесних виборах, щоб вирішити долю майбутнього політичного устрою Югославії» — написав Черчилль Рузвельту [67, р. 311].

Черчилль був вкрай незадоволений виступом фельдмаршала Монтгомері 12 січня, в якому той применшив роль американців у битві за Арденни. «Я вважаю, що його заява була абсолютно недоречною, — сказав Черчилль начальникам штабів. — Вона мала зарозумілий тон і повністю ігнорувала той факт, що США втратили близько 80 000 солдатів, тоді як наші втрати склали лише від двох до трьох тисяч. Не можна нас звинувачувати, що ми брали незначну участь у битві, яка стала великою американською операцією, одночасно трагічною і героїчною» [9, с. 322]. Черчилль почав готуватися до конференції в Ялті, де з кожним днем накопичувалося все більше питань для обговорення. 15 січня він надіслав телеграму Рузвельту, попереджаючи про посилення радянського тиску в Греції, де, за його словами, Росія сподівається досягти всього, що захоче, використовуючи

«велику палицю». Перед поїздкою він виступив у Палаті громад з оглядом поточної військової ситуації [25, с. 314].

20 січня Угорщина підписала перемир'я із союзниками. У той же день Червона армія увійшла до Німеччини через Східну Пруссію та Сілезію, що стало приводом для святкувань у Лондоні. Того ж дня Черчилль отримав листа від Еттли, який вказував на те, що в кабінеті накопичилося занадто багато документів, які Черчилль не встигав читати, і багато питань, які він не розглянув. Це викликало роздратування у Черчилля. Його секретар Колвілл записав: «Незважаючи на всю мою повагу до Прем'єр-міністра, боюся, що в багатьох аспектах Еттли правий, і я захоплююсь його сміливістю сказати це. Багато консерваторів і чиновники, як-от Кадоган і Бріджес, поділяють цю думку» [39, с. 966].

Вдень 4 лютого Черчилля у палаці відвідав Сталін. Насамперед Черчилль поспішив вручити відзнаки командора ордена Британської імперії перекладачеві Сталіна Павлову, про що говорив у Москві три з половиною місяці тому. Потім він поінформував Сталіна про те, що найближчими чотирма днями розпочнеться англо-американське наступу, метою якого є вихід до Рейну, і показав йому свій картографічний кабінет, у якому на карті відображалася вся новітня інформація з усіх фронтів. Через годину Сталін поїхав, а Черчилль гірською дорогою вирушив машиною до Лівадійського палацу, який колись був літньою резиденцією імператора Миколи II [44, с. 389]. Там зупинився Рузвельт, і там же повинна була проходити конференція. Перша зустріч розпочалася о п'ятій годині. «У нас під ногами лежав увесь світ, — згодом згадував Черчилль. — Двадцять п'ять мільйонів людей підкорялися нашим наказам на суші та на морі. Ми здавалися друзями» [24, с. 194].

На першому пленарному засіданні Черчилль запропонував провести штабну нараду про можливу англо-американську наступальну операцію на півночі Адріатики через Люблянський прохід з метою з'єднатися з лівим флангом російських військ. Він також попросив, щоб росіяни атакували

Данциг, де німці будували підводні човни нового типу, які «випереджають британські за деякими технічними характеристиками» і вже потопили 12 суден поблизу Британських островів. Сталін не заперечував. Увечері за вечерею Рузвельт раптово погодився зі Сталіним, який запропонував, щоб умови мирних угод визначали лише великі держави без участі малих країн. Черчилль на це відповів: «Орел повинен дозволяти співати дрібним пташечкам і не дратуватися їх співом» [33, с. 882].

5 лютого на спільній зустрічі начальників штабів радянські представники вказали, що кілька дивізій німецької армії перекидаються з Європи назад на Східний фронт. Вони попросили союзників провести термінові інтенсивні повітряні удари по комунікаціях у районах Берлін, Лейпциг і Дрезден, а також по самим містам. Цю пропозицію прийняли, і були видані вказівки для проведення нальотів [24, с. 199].

У той же день Велика трійка обговорювала політичне майбутнє Німеччини. Сталін пропонував поділ Німеччини на п'ять незалежних держав, як це раніше пропонував Рузвельт на конференції в Тегерані. Черчилль, слухаючи це, сказав Ідену: «Єдине, що об'єднує переможців, — це їхня спільна ненависть» [33, с. 882]. Він також підкреслив, що для забезпечення майбутньої безпеки Великої Британії їй слід взяти на себе відповідальність за безпеку групи слабших держав. Черчилль виступив за обережність і проти надмірно швидкого розподілу Німеччини, що викликало невдоволення Сталіна.

Щодо окупаційних зон союзників у Німеччині, Черчилль наполягав на тому, щоб одну з зон надали Франції. Його також тривожила заява Рузвельта про те, що американська окупація буде тривати «лише два роки». Обговорюючи питання репарацій, Черчилль висловився проти занадто високих вимог до Німеччини, нагадуючи про невдачі, пов'язані з репараціями після Першої світової війни. Він сказав Рузвельту і Сталіну: «Якщо ви хочете, щоб кінь тягнув вашу возу, йому потрібно давати сіно». Всі погодилися, що остаточне рішення щодо репарацій має бути ухвалене

спеціальною комісією [42, с. 242].

6 лютого Велика трійка обговорювала створення Всесвітньої організації для вирішення міжнародних суперечок, де головним органом стане Рада Безпеки, до складу якої входитимуть представники великих держав. Черчилль зазначив, що британський уряд не виправдає очікувань, якщо не буде враховано образи і скарги багатьох менших країн. Він додав, що жодна велика держава не повинна мати право вето у питаннях, що стосуються інтересів інших великих держав. Як приклад, він навів Китай, який прагне повернення Гонконгу. Обидві сторони мають обґрунтувати свої позиції, і тільки тоді Рада Безпеки зможе ухвалити рішення [7, с. 299].

Президент Рузвельт, нещодавно обраний на четвертий термін, прибув із чіткими цілями: він прагнув переконати Сталіна приєднатися до війни проти Японії, підтримати його ідею створення Організації Об'єднаних Націй і навіть долучитися до коаліції «прогресивних» держав, спрямованої проти традиційних колоніальних сил. «Сталін, – казав Рузвельт своєму оточенню, – буде працювати зі мною заради миру і демократії» [50, с. 18]. Однак реальність була іншою. «Дядько Джо», під виглядом дружелюбності, насправді відкидав ці ідеї як абстрактні і був зосереджений на своїх власних цілях: зміні кордонів, стягненні репарацій, роззброєнні та поділі Німеччини, а також необмеженому поширенні радянського впливу в Центральній Європі і на Далекому Сході. Його основними козирами були стрімкий наступ Червоної армії та безмежна довіра Рузвельта.

Черчилль, намагаючись захистити британські інтереси та майбутнє Європи, виявився затиснутим між двома потужними союзниками. Він намагався обмежити поступки одному і вгамувати апетити іншого. Хоча Черчилль залишався досить сентиментальним щодо Сталіна («Я не вірю, що Сталін не буде дружнім до нас»), його позиції були підкріплені твердими переконаннями та підтримкою Міністерства закордонних справ, що додавало йому впевненості на переговорах. Зокрема, він відмовлявся визнавати комуністичний Люблінський уряд законною владою Польщі, хоча і

погоджувався на проведення радянсько-польського кордону по «лінії Керзона» [50, с. 18-19]. Щодо Німеччини, поділ якої на окупаційні зони було підтверджено, Черчилль наполягав на тому, що забезпечення продовольством її населення має бути важливішим, ніж стягнення репарацій на користь переможців. Він також вимагав вільних і демократичних виборів у звільнених країнах Центральної Європи та Балкан.

Щодо Франції, Черчилль не тільки наполягав на виділенні їй окупаційної зони в Німеччині, але й на її участі в союзницькій контрольній комісії. Це було не лише через його симпатії до Франції, але й через заяву американців, що вони виведуть свої війська з Європи через два роки після завершення війни. Іден також дав зрозуміти Черчиллю, що не хотів би залишитися наодинці з Радянським Союзом у повоєнній Європі [24, с. 202].

Британська делегація загалом залишилася задоволеною результатами, переважно тому, що очікували гіршого від американського президента. Рузвельт, насправді, заявив Сталіну, що його не цікавлять питання Польщі чи кордони в Центральній Європі. Він також не мав наміру поступатися Франції окупаційною зоною в Німеччині або її місцем у контрольній комісії. Крім того, він виступав за повернення Гонконгу Китаю та передачу стратегічних пунктів, таких як Дакар і Сінгапур, під контроль ООН. Ще більше, Рузвельт навіть конфіденційно сказав Сталіну, що «британці смішні люди, вони намагаються вигравати за столами переговорів» [60, р. 467]. У результаті особистих переговорів зі Сталіним тет-а-тет, Рузвельт домовився про вступ СРСР у війну з Японією, обговоривши території, які Радянський Союз отримає натомість, що змусило Черчилля просто підписати вже досягнуту угоду [50, с. 19].

У британців була ще одна причина для тривоги: президент переживав періоди явної прострації, коли міг довго сидіти з порожнім поглядом, і було очевидно, що він не читав документи, підготовлені для нього Державним департаментом, і мало цікавився перебігом війни. За таких обставин Черчилль та його команда могли лише радіти тому, що їм вдалося повернути

Францію до європейської та світової спільноти, а також отримати кілька поступок від Сталіна: не ухвалювати рішень про поділ Німеччини, включити до Люблінського уряду некомуністичних поляків, відкласти встановлення західних кордонів Польщі до майбутньої мирної конференції та провести вільні вибори в країнах Центральної Європи, окупованих Червоною армією. Вони також отримали від Сталіна мовчазну обіцянку не втручатися у справи Греції [63, р. 169].

Однак, усі ці домовленості трималися на обіцянках Сталіна, який мав всі козири в Східній Європі. Незважаючи на це, Черчилль, який продовжував вірити у щирість Сталіна, після повернення з Криму заявив британському кабінету, що він «впевнений у чесності Сталіна», а в палаті громад висловив упевненість, що радянські лідери прагнуть мирних і рівноправних стосунків із західними демократіями. Ці його слова нагадували висловлювання Чемберлена після повернення з Мюнхена про Гітлера, але, як відомо, надія завжди надихає. Оптимізм серед британських парламентарів був настільки високим, що Ялтинські угоди ратифікували 396 голосами проти 25 [61, р. 300].

На той момент людина, яка довіряла Сталіну, неминуче стикалася з розчаруванням. У Болгарії, Румунії та Угорщині, де вже господарювала Червона армія, швидко встановилася «залізна завіса». У Польщі іноземні спостерігачі були вислані або відсторонені, обіцянки розширити Люблінський уряд виявилися фальшивими, некомуністи зникали, а вільні вибори відкладалися на невизначений час. У Югославії, після захоплення влади, Тіто встановив жорстокий режим терору. Віце-прем'єр Югославії, Мілан Грол, незадовго до своєї відставки писав до Лондона: «Це вже не держава, це бійня» [66, р. 30]. Також надходили донесення з Німеччини про жахливі дії Червоної армії та НКВС щодо місцевого населення, які перевершили всі найгірші очікування.

На Ялтинській конференції (лютий 1945 р.) Черчілль разом зі Сталіним і Рузвельтом брав участь у вирішенні питань післявоєнного устрою світу.

Однією з основних тем було заснування Організації Об'єднаних Націй, яку Черчілль вважав інструментом для збереження миру. Він також активно обговорював питання про польські кордони та зони окупації Німеччини, захищаючи інтереси Британії. У своїх мемуарах Черчілль підкреслює значення Ялти для створення міжнародного порядку, хоча визнає, що домовленості були компромісними.

3.3. Завершення війни у Європі за спогадами британського прем'єра

6 березня Черчилль дізнався, що тільки кандидати, підтримані Москвою, зможуть увійти до складу польського уряду. «Тепер стало очевидно, — сказав він своїм колегам, — що росіяни не мають наміру виконувати домовленості, досягнуті нами». Таким чином, угоди, укладені в Ялті стосовно Польщі, були фактично порушені лише через двадцять три дні після їх підписання [42, с. 325]. 7 березня надійшли тривожні новини з Польщі. Два поїзди з запломбованими вагонами, в яких перебували дві тисячі польських священиків, інтелектуалів та вчителів, були відправлені до радянських трудових таборів. Шість тисяч польських офіцерів, які воювали проти німців на боці уряду у вигнанні в Лондоні, було заарештовано, багато з них загинуло. Прочитавши ці новини, Черчилль попросив передати їх Рузвельту [28, с. 198].

Того ж дня американські війська перетнули Рейн після того, як німці залишили Кельн, але радість від цього успіху затьмарила загроза з боку радянської окупаційної влади в Румунії. Вони погрожували забрати колишнього прем'єр-міністра генерала Радеску, який шукав притулку у британській військовій місії. Ввечері Черчилль заявив у Військовому кабінеті, що британські військові та авіаційні місії в Румунії мають намір відкрити вогонь по радянських силах, якщо ті спробують силою захопити Радеску. Керівництво погодилося, що в разі потреби військові мають

застосувати зброю для захисту [64, р. 399].

На той момент Черчилль повністю втратив довіру до Сталіна. Він більше не збирався дозволяти радянському уряду вільно діяти в Румунії в обмін на визнання некомуністичного уряду в Греції. «Заборона на існування опозиційних партій та депортація противників комунізму, що посилилася останніми тижнями, — написав він Рузвельту 8 березня, — перетворює Ялтинську декларацію про вільну Європу на фарс» [17, с. 743-748]. Він також додав, що «всі партії та суспільні верстви в Британії категорично виступають проти радянського контролю над Польщею. Лейбористи виступають проти не менше, ніж консерватори, а соціалісти — не менше, ніж католики. Як тільки стало ясно, що нас обманюють і що звичні комуністичні методи застосовуються в Польщі росіянами або їхніми люблінськими маріонетками, ситуація в британському суспільстві стала надзвичайно напруженою».

Обурений зрадою Сталіна та наляканий необхідністю пояснювати британським депутатам, що його було обмануто, Черчилль 13 березня написав Рузвельту лист, де зазначив: «Ми стикаємося з повним провалом домовленостей, укладених у Ялті» [17, с. 756]. Через кілька днів він надіслав ще одного листа, наголошуючи: «Наша дружба – це той фундамент, на якому я буду будувати майбутнє світу». Але, повернувшись до Лондона, Черчилль та його оточення дізналися, що американський генерал Ейзенхауер ухвалив рішення зупинити просування військ США на Ельбі та чекати там приходу радянських військ, не завойовуючи Берлін. Це рішення не тільки шокувало Лондон, але й стало доказом падіння впливу Черчилля у союзницькій коаліції. Ейзенхауер навіть не поінформував британців про свої плани, хоча частина його армії складалася з британських та канадських солдатів [56, р. 21].

Черчилль відправив до Вашингтона низку телеграм, намагаючись переконати Рузвельта втрутитися, особливо враховуючи поведінку радянських військ у зайнятих районах. Він намагався всіма засобами змінити ситуацію, але все було марно. Рузвельт відповів 11 квітня, відзначаючи: «Я

схильний мінімізувати радянські проблеми, оскільки вони, зазвичай, вирішуються самі собою». Однак це стало останнім посланням Рузвельта, адже вже 12 квітня він помер від крововиливу в мозок. Коли Черчилль дізнався про це, він був глибоко засмучений і, у сльозах, прошепотів: «Я щойно втратив великого друга» [33, с. 901]. Хоча для Рузвельта союз з Черчиллем був радше тимчасовим політичним партнерством з імперіалістом, у свідомості Черчилля це перетворилося на глибоку дружбу, і він не зміг досягнути, що бачення майбутнього його друга було зовсім іншим [67, р. 325].

Розробляючи свій план, Ейзенхауер заявив, що його мета — зустрітися з радянськими військами на Ельбі, південніше Берліна, але не перетинати річку. Це викликало обурення Черчилля, який надіслав Ейзенхауеру телеграму з питанням: «Чому б нам не форсувати Ельбу та не просунутися якомога далі на схід? Це має велике політичне значення, оскільки росіяни вже збираються взяти Відень. Якщо ми залишимо їм і Берлін, хоча він має бути в наших руках, це зміцнить їхню впевненість, що вони зробили все самі». В іншій телеграмі від 2 квітня Черчилль підкреслив важливість вторгнення до Польщі, яка могла бути відкрита для союзників, якщо Ейзенхауер продовжить наступ на схід від Ельби. «Я вважаю важливим, — писав Черчилль, — щоб ми зустрілися з росіянами якомога далі на схід» [56, р. 30].

Під час листування з Ейзенхауером Черчилль дізнався, що чотирнадцять польських лідерів, заарештованих радянськими силами у Варшаві, зникли. Він одразу висловив протест Сталіну, попередивши, що підніме це питання в парламенті як серйозне порушення Ялтинської угоди, і нагадав Сталіну: «Ніхто так активно і щиро не підтримував Росію, як я. Я першим підняв голос 22 червня 1941 року. Більше року тому я заявив світу про правомірність лінії Керзона як західного кордону Росії, і цей кордон був визнаний британським парламентом і президентом США. Як вірний друг Росії, я закликаю вас не заважати Польщі досягти порозуміння із західними демократіями та не відкидати простягнуту руку дружби в майбутній

організації світу» Проте ні Сталін, ні Ейзенхауер не піддалися на аргументи Черчилля. Польща не отримала незалежного уряду, а англо-американські війська не перетнули Ельбу і не увійшли до Берліна. «Не можна розраховувати, — сказав Черчилль 3 квітня представникам домініонів, — що Росія стане нашим надійним партнером у підтримці миру у світі. Проте наприкінці війни Росія буде домінуючою державою з великим впливом на Європу» [59, р. 842].

Тим часом війна в Європі стрімко наближалася до кінця. Війська Монтгомері, форсувавши Рейн та просуваючись до Рурської області, щодня брали в полон від 15 до 20 тисяч німецьких солдатів. 19 квітня війська Александера поновили наступ в Італії, а через два дні війська Ейзенхауера досягли Ельби. Попри те, що до Берліна залишалося близько ста кілометрів, вони не просунулися далі. Того ж дня Радянський Союз підписав договір про дружбу та взаємодопомогу, що стало знаком нової політичної реальності [9].

У день смерті Рузвельта, 12 квітня 1945 року, американські війська досягли річки Ельби, але Берлін, який був лише за 100 кілометрів, залишався недосяжним. За наказом генерала Ейзенхауера союзники не переходили річку ще 13 днів, даючи Червоній армії можливість оточити столицю Третього рейху. 18 квітня останні німецькі війська в Рурському регіоні капітулювали англо-американцям. Щоденно надходили новини про звільнення нових міст та взяття в полон цілих дивізій, а то й армій. В Італії, наступаючи з півдня, союзники досягли річки По до 23 квітня, перемігши двадцять сім німецьких і фашистських дивізій, які перебували під тиском партизанських загонів. 25 квітня партизани-комуністи схопили і стратили Муссоліні, який намагався втекти до Швейцарії. Тим часом у Берліні, обложеному Червоною армією, останні прихильники Гітлера тримали оборону, але ситуація була безнадійною. 25 квітня американські війська зустрілися з Червоною армією на річці Ельба в Торгау, наближаючи кінець війни [56, р. 34-36].

Наближення поразки Гітлера викликало змішані почуття. Коли

американські війська просувалися вглиб Німеччини, вони натрапляли на концентраційні табори, де знаходилися тисячі мертвих і виснажених людей, що свідчили про жахливі злочини нацистського режиму. Після того, як Ейзенхауер повідомив Черчиллю про ці відкриття, британський прем'єр направив багатопартійну парламентську делегацію до найбільшого на той час табору — Бухенвальда. 24 квітня він розповсюдив фотографії з табору серед членів уряду. «Ми тут шоковані жахливими свідченнями німецьких звірств», — писав Черчилль своїй дружині Клементині [65, р. 59].

25 квітня Черчилль дізнався, що Генріх Гіммлер, один із найближчих соратників Гітлера, хоче розпочати таємні переговори з союзниками за спиною фюрера. Черчилль одразу зателефонував президенту Трумену, і вони вперше поговорили напряду. Обидва лідери погодилися, що капітуляція Німеччини має відбутися одночасно перед Великою Британією, США та Радянським Союзом, без жодного поступового припинення бойових дій. Того ж дня американські та радянські війська зустрілися на Ельбі, фактично розділивши Третій рейх на дві частини [55, с. 1183].

Наступного дня Черчилль отримав повідомлення від посла про те, що британські війська в Бельгії намагаються затримати спадкоємця Габсбургів. Він відразу телеграфував, що метою британської політики не є переслідування австрійського ерцгерцога чи проголошення колишньої австрійської монархії «злочинною організацією». У тій самій телеграмі Черчилль зазначив, що після всіх подій в Європі він дійшов висновку, що якби союзники на Версальській мирній конференції не наполягали на поваленні династій, а дозволили б правлячим сім'ям Гогенцоллернів, Віттельсбахів і Габсбургів повернутися на трон, Гітлер би ніколи не прийшов до влади. Він також висловив думку, що «коронований Веймар», на відміну від Веймарської республіки, міг би стати символом єдності для німецьких військових після 1919 року [39, с. 782].

Черчилль не мав часу для радості через перемоги. Його непокоїли новини про радянські безчинства в Румунії, Болгарії, Югославії, Німеччині та

особливо Польщі, де зникла делегація з шістнадцяти представників Армії Крайової та політичних партій, що вирушила на переговори з радянською владою. Комуністи вже контролювали ситуацію у Варшаві та всій Польщі, і демократичний уряд, обіцяний у Ялті, виявився ілюзією. Сталін цинічно відповів Черчиллю, що польський уряд не менш представницький, ніж грецький чи бельгійський, і в інтересах безпеки СРСР необхідно, щоб його оточували дружні країни [41, с. 472].

Черчилль намагався стримати радянський вплив, закликаючи британські війська захопити Любек і тим самим перекрити радянським військам шлях до Данії. Він також звернувся до нового президента США Гаррі Трумена, попереджаючи про небезпеку, що Чехословаччина піде шляхом Югославії, якщо західні союзники не братимуть активної участі в її визволенні. Черчилль також висловлював занепокоєння долею Відня, зайнятого радянськими військами, та Трієста, захопленого партизанами Тіто. Проте Трумен, який щойно став президентом і не мав значного досвіду, продовжував політику Рузвельта, оточений тими самими радниками і піддаючись тим самим упередженням [67, р. 349]. Черчилль боявся, що його спроби стримати радянську загрозу можуть провалитися, і на зміну коричневій диктатурі Гітлера прийде червона тиранія Сталіна.

На фоні цих тривог, війна в Європі підходила до завершення. Одне за одним падали німецькі міста, Копенгаген був звільнений, і емісари адмірала Карла Деніца прибули до штабу Монтгомері для переговорів про капітуляцію. Закінчення війни було питанням днів, але Черчилль, працюючи по 18 годин на добу, не знаходив у цьому заспокоєння. 7 травня, коли він дізнався про підписання капітуляції Німеччини в штабі Ейзенхауера, лорд Моран відзначив, що прем'єр-міністр «зовсім не виглядав щасливим через закінчення війни» [64, р. 432].

Наступного дня у Черчилля було кілька причин для радості. Вранці капітан Пім приніс новину про те, що британські війська захопили Рангун. Пізніше того ж дня війська під командуванням Монтгомері швидко досягли

Балтійського моря в районі Любека, відрізавши російські війська від Данії. На основі розвідувальних даних стало зрозуміло, що Данія є кінцевою метою радянського наступу на Балтиці. Черчилль повідомив Ідену, що Монтгомері захопив Любек лише за кілька годин до приходу росіян [24, с. 290].

Надвечір з'явилися ще кращі новини. Адмірал фон Фрідбург, що представляв наступника Гітлера, адмірала Деніца, разом із трьома представниками німецької армії прибув до штаб-квартири Монтгомері в Люнебурзі для переговорів про капітуляцію. Очевидна поразка Німеччини стала реальністю. 3 травня понад 500 тисяч німецьких солдатів здалися Монтгомері, а 4 травня Черчилль повідомив своїй дружині Клементині, що “до цього числа сьогодні додалося ще більше мільйона” [65, р. 622]. В Італії Александер також взяв у полон мільйон німецьких солдатів. Усі німецькі війська на північному заході Німеччини, у Голландії та Данії були готові здатися наступного ранку. Однак Черчилль попереджав, що за всіма цими перемогами криються серйозні політичні проблеми та небезпечні міжнародні суперечки [41, с. 552].

Зрозуміло, що для вирішення цих проблем необхідна ще одна зустріч Великої трійки. 6 травня Черчилль написав Трумену, що «ми повинні міцно утримувати позиції, зайняті нашими арміями, в Югославії, Австрії та Чехословаччині, на головному американському фронті та британському фронті аж до Любека, включно з Данією». Вночі, поки Черчилль спав, начальник німецького Генштабу генерал Йодль підписав акт про капітуляцію Німеччини в штабі Ейзенхауера у Реймсі. Всі бойові дії мали припинитися опівночі з 7 на 8 травня. Вранці Ейзенхауер сам повідомив цю новину Ісмею, який відразу подзвонив Джоні Мартіну на Даунінг-стріт. Однак Мартін вирішив не будити Черчилля, а повідомити йому цю звістку, коли він прокинеться. Черчилль дізнався про капітуляцію від капітана Гліма і, з усмішкою, зауважив: «Протягом п'яти років ви приносили мені погані новини, а тепер нарешті виправилися» [25, с. 320].

Його почуття легко зрозуміти. Наступного дня його раптом охопила

хвиля радості, що відобразилося в офіційному повідомленні про завершення війни в Європі. Після захоплених вітань натовпу на вулицях, овацій у парламенті та привітань від самого короля, Черчилль міг на короткий час дозволити собі насолодитися тріумфальним завершенням шести років виснажливої боротьби. Великобританія втратила триста шістдесят тисяч життів, її міста лежали в руїнах, імперія ослабла, а зовнішній борг перевищив три мільярди фунтів. Але вона вижила. Черчилль знову опинився в ситуації, що нагадувала йому події двадцятисемирічної давності, коли його так само вітали після не менш тривалої та кровопролитної війни. Проте тоді він вірив у початок нової ери світового миру, а тепер усвідомлював, що ілюзій більше немає. Війна в Азії тривала, а в Європі, як він написав Трумену 12 травня, «опустилася залізна завіса» на східному фронті [45, с. 139].

У своїх мемуарах Черчилль описує завершення війни в Європі як кульмінацію зусиль союзників і велику перемогу демократичного світу. Він акцентує увагу на вирішальній ролі Великої Британії у забезпеченні єдності антигітлерівської коаліції, визнаючи, однак, складнощі взаємодії з Радянським Союзом. Черчилль захоплено згадує день перемоги — 8 травня 1945 року, коли весь світ святкував падіння нацистського режиму, наголошуючи на важливості збереження миру й необхідності співпраці між націями для запобігання майбутнім конфліктам.

3.4. Події травня-серпня 1945 р. у мемуарах У. Черчіля.

Потсдамська конференція та відставка

7 травня Черчилль закликав Ейзенхауера висунути війська до Праги. Ейзенхауер виконав цей наказ, і деякі американські підрозділи увійшли до чеської столиці раніше за радянські війська. Того ж дня Черчилль порадив Александеру продовжувати наступ на схід від Трієста і південніше до Істрії, телеграфувавши: «Дайте мені знати, що робите для стримування щупальців цих московитів, серед яких шахрай Тіто». У Британії панувала атмосфера

тріумфу, очікували неминучої перемоги. Вдень 7 травня Черчилль спробував переконати Трумена оголосити того ж вечора про перемогу в Європі, але Трумен відмовився: Сталін попросив відкласти урочистості до 9 травня, оскільки його війська все ще вели бої в Чехословаччині та на Балтійському фронті. О 5 годині дня 7 травня Черчилль знову зателефонував до кабінету Трумена і повідомив, що «натовпи святкуючих у Лондоні вийшли з-під контролю», тому він мусить оголосити про перемогу не пізніше опівдня 8 травня. Тим часом Черчилль підготував коротку промову для радіозвернення цього ж вечора, закінчивши диктувати її близько шостої вечора. Однак після дзвінка з Вашингтона він вирішив перенести звернення на наступний день [33, с. 909].

Між обміном телефонними та телеграфними повідомленнями Черчилль запросив трьох начальників штабів на вулицю, щоб зробити спільне фото в саду на Даунінг-стріт. Перед ними вже стояла таця з келихами для тосту. Черчилль підняв келих, відзначивши їх як «архітекторів перемоги». Ісмей, який був присутній при цьому, пізніше зазначив: «Я сподівався, що вони піднімуть келихи на честь шефа, який був головним архітектором, але вони, мабуть, були надто схвильовані».

Наступного дня його промова по радіо була і водночас попередженням, і криком радості: «Ми повинні зробити все, щоб слова “свобода”, “демократія” та “визволення” збере. Після цього Черчилль відправився до Букінгемського палацу, де обідав з королем. Король записав у своєму щоденнику: «Ми привітали одне одного із завершенням війни в Європі. День, якого ми так чекали, нарешті настав, і ми можемо подякувати Богові, що наші страждання позаду». Повернувшись на Даунінг-стріт, о третій годині дня Черчилль виступив по радіо із зверненням до народу. Він описав переговори про капітуляцію і урочисто оголосив: «Війна з німцями завершена». Коли Черчилль згадав про «злочинців, які схилилися перед нами», натовп на Трафальгарській площі, який слухав трансляцію, завмер. Проте він нагадав, що війна з Японією ще триває. «Японія, — сказав він, — з

її підступністю і жадібністю залишається ще нескореною». Завершив свій виступ Черчилль словами: «Вперед, Британія!» [39, с. 995-996].

У приватних розмовах Черчилль зазначав, що передбачає «вирішальний конфлікт» з Радянським Союзом через суверенітет і незалежність Польщі, Чехословаччини, Австрії та Югославії. Проте після поразки Німеччини він також прагнув якнайшвидшого вступу Радянського Союзу у війну проти Японії, що обговорювалося на Ялтинській конференції. Повернувшись на Даунінг-стріт 14 травня, його секретар Колвілл занотував: «Роботи стало ще більше, здається, що перемога не принесла полегшення. Прем'єр-міністр виглядає втомленим і, здається, не має достатньо енергії для вирішення проблем, які на нього тиснуть» [59, р. 877].

Черчилль хотів зберегти урядову коаліцію до завершення війни з Японією, однак ця надія зникла 18 травня, коли Еттли повідомив йому, що зміг переконати лейбористів залишитися в коаліції тільки до перемоги над Японією. Троє лідерів лейбористів — Бевін, Александер і Моррісон, які з 1940 року займали важливі міністерські посади, підтримували ідею збереження коаліції. Черчилль запропонував провести національний референдум, щоб дізнатися волю народу. Еттли запропонував включити до голосування зобов'язання уряду реалізувати плани соціального страхування та повної зайнятості. Черчилль погодився. Чотирирічний план соціальних реформ був розроблений за його ж дорученням ще до Першої світової війни його радником Беверіджем [39, с. 1006].

Як і в травні 1940 року, так і в травні 1945-го Лейбористська партія мала провести щорічну конференцію перед прийняттям важливого політичного рішення. У 1940 році лейбористи, зібравшись у Борнмуті, відмовилися підтримати уряд Чемберлена, що зрештою привело до приходу Черчилля до влади. Тепер же на конференції в Блекпулі партійці прагнули вперше з 1931 року сформувати свій власний уряд, що означало кінець коаліції. З часу останніх загальних виборів минуло десять років, і багато лейбористських політиків, які набралися досвіду під час роботи в уряді

Черчилля, хотіли втілити свої соціалістичні ідеї. 21 травня Еттлі зателефонував Черчиллю з Блекпула, щоб повідомити про рішення партії [60, р. 509].

Вперше за довгий час міжнародна політика не поглинала Черчилля цілком. 19 травня Лейбористська партія вирішила вийти з коаліційного уряду, не чекаючи завершення війни з Японією. Черчилль не мав вибору: звернувся до короля з проханням розпустити парламент, що засідав з 1935 року, і оголосив вибори на 5 липня. До кінця травня він занурився у передвиборчу кампанію, хоча був глибоко занепокоєний ситуацією в Європі. Незважаючи на всі ці справи, Черчилля переслідували труднощі передвиборчої кампанії. Він усвідомлював: перемога у війні – це не те, що можна запропонувати виборцям після її завершення. Його політична програма не мала достатньої привабливості. У той час як лейбористи запропонували амбітний план націоналізації та соціальних реформ, Черчилль відчував себе виснаженим.

Виборча кампанія розпочалася активно, і Черчилль зосередив свою риторику на загрозах, які, на його думку, несе соціалізм. 4 червня під час радіовиступу він, спостерігаючи за тим, як Радянський Союз впроваджує свій режим у країнах Східної Європи, заявив: «Жоден лейбористський уряд не зможе дозволити вільне вираження суспільної незгоди. Їм доведеться вдатися до створення певної форми гестапо — спочатку з гуманними намірами. Це придушить критику й заблокує будь-який прояв громадської думки. Уся влада перейде до правлячої партії та її керівників, які очолюватимуть величезний бюрократичний апарат. Але тоді де опиняться звичайні люди, коли цей гігантський організм зтисне їх у своєму кулаку?» [33, с. 911-912]

У наступному радіовиступі 13 червня Черчилль підкреслив конструктивну природу консервативної політики і, за пропозицією своєї дочки Сари, зосередився на чотирирічному плані коаліційного уряду, розробленому Беверіджем і опублікованому два роки тому. План передбачав створення системи соціального страхування, страхування від нещасних

випадків на виробництві та державної охорони здоров'я, які мали б значний вплив на кожну британську родину. Він також пообіцяв, що консерватори забезпечать безкоштовне молоко для всіх нужденних і дітей до п'яти років [33, с. 912].

Попри це, Черчилль продовжував засуджувати, на його думку, небезпечні утопічні ідеї соціалістів. Він знову застеріг, що якщо соціалізм переможе, «природна періодична зміна партій при владі неминуче буде зруйнована, і для збереження абсолютної влади в країні буде потрібно створити політичну поліцію».

Під час виборчої кампанії Черчилль не міг не думати про ситуацію у Східній Європі. 14 червня московське радіо оголосило, що чотирнадцять польських політичних лідерів, затриманих під Варшавою, постануть перед судом у Москві [33, с. 913]. У той же час американці, всупереч протестам Черчилля, які він особисто висловив Ейзенхауеру, почали відводити війська з територій Центральної Німеччини та Чехословаччини до встановленого раніше кордону з Радянським Союзом. На цих територіях радянська влада вже встановлювала свій контроль. Черчилль вірив, що конфлікт із Росією можна уникнути. Він сказав Ідену, що «прірву між Британією та Росією можна подолати лише через дружні дипломатичні відносини». Він також підкреслив важливість зміцнення зв'язків між Британією та Сполученими Штатами, називаючи їхню єдність ключовою для спільної безпеки. Тим часом тривали приготування до останньої зустрічі Великої трійки, яка мала відбутися за місяць у Потсдамі. 14 червня Черчилль, виступаючи в Палаті громад, заявив, що планує взяти з собою Еттлі на випадок, якщо хтось запитає: «Чому ви вирішуєте ці питання, якщо виборці можуть не підтримати вас?» Один із лейбористів жартома вигукнув: «А чи не збирається він взяти із собою гестапо?» [39, с. 1008].

Попри згадування про «гестапівську мову», популярність Черчилля залишалася на висоті. Це підтверджувалося великою кількістю людей, які приходили його підтримати під час передвиборних виступів. Було відчуття,

що Черчилль як лідер нації під час війни і Черчилль як партійний політик у передвиборній боротьбі — це дві різні особистості. Джон Мартін написав дружині 17 червня: «Вчора ввечері, коли ми їхали до Чекерса, машина Черчилля застрягла в пробці біля Уайт-Сіті. Натовп розходився після собачих перегонів, але одразу ж оточив автомобіль. Люди усміхалися, махали руками та вітали його з ентузіазмом. Це була чудова демонстрація підтримки від “простого народу”» [33, с. 914].

18 червня в Москві почався суд над чотирнадцятьма польськими політичними лідерами, що знову привернуло увагу Черчилля до комуністичної тиранії на Сході. Його третій передвиборний виступ, який відбувся через два дні, не мав більшого успіху, ніж попередні. «Він дуже пригнічений, бідолаха, — писала Клементина дочці Мері. — Він каже, що втратив свою майстерність і дуже через це хвилюється». У своєму виступі Черчилль наголошував, що жоден соціалістичний уряд не зможе дозволити собі будь-які заперечення з боку парламенту, оскільки це може призвести до його поразки. Проте, попри критику соціалізму, він не відмовився від своїх радикальних поглядів, які висловлював ще 35 років тому. У листі до Ідена від 23 червня він зазначив: «Націоналізація не є аморальною, якщо при цьому чесно компенсувати власникам їхні втрати» [39, с. 1008].

21 червня виборча кампанія досягла свого піку, і цього ж дня надійшла новина з Москви, що дванадцять із чотирнадцяти польських лідерів засуджені до ув'язнення на строки до восьми років. Для Черчилля, який довго і наполегливо боровся за демократичне майбутнє Польщі, це стало остаточним доказом, що скрізь, де приходять до влади комуністи, встановлюється тиранія. Однак найбільше Черчилля непокоїли не соціалістичні ідеї в Британії, а можливість того, що парламентською Лейбористською партією керуватимуть партійні функціонери — «нерепрезентативні особи», як він назвав їх у радіозверненні 20 червня. Він застеріг, що ці люди будуть «віддавати розпорядження міністрам і контролювати їх» [24, с. 339]. Його побоювання посилювалися після заяви

Гарольда Ласкі, голови виконкому Лейбористської партії, який заявив, що навіть якщо Етлі поїде з Черчиллем на Потсдамську конференцію, Лейбористська партія не ухвалить жодного рішення без попереднього обговорення на виконкомі.

30 червня, у своєму останньому передвиборному виступі по радіо, Черчилль заявив, що вплив Лейбористської партії на міністрів «суперечить принципам, які досі були основою британського суспільства, і підриває наші парламентські інститути». Для тих, хто вважав, що можна проголосувати за лейбористів чи лібералів, але зберегти Черчилля на посаді прем'єра, він зазначив: «Ці домисли — хибні. Ви можете проголосувати за моїх опонентів і таким чином обрати моє усунення. Якщо ви вважаєте це правильним і найкращим для країни, зробіть свій вибір, але робіть це з відкритими очима» [64, р. 477].

Виборчий день, 5 липня, приніс йому полегшення. Однак через необхідність врахувати голоси солдатів, що перебували по всьому світу, результати мали оголосити лише 26 липня. Чекаючи конференції в Потсдамі, Черчилль, за порадою свого лікаря, дозволив собі коротку відпустку на півдні Франції [39, с. 1010].

15 липня він вирушив до Німеччини як переможець. Прибувши до Берліна разом з Іденом та Етлі, він відвідав руїни Рейхстагу, брав участь у численних військових парадах і навіть прийняв ванну у золотій ванні Герінга. У столиці поваленого Третього рейху Черчилль зустрівся з президентом Труменом, який виглядав енергійним і рішучим, та зі своїм давнім знайомим Сталіним, котрий був «дуже ввічливим, але занадто широко відкривав рот» [24, с. 357-360]. Це символізувало його бажання отримати ще більше, оскільки Сталін мав намір вимагати передачі Радянському Союзу частини Східної Пруссії разом із Кенігсбергом, репарацій із західних окупаційних зон (додатково до тих, що вже отримував), значної частини німецького флоту, розриву відносин із диктатором Франко та встановлення демократії в Іспанії, передачі польських активів комуністичній владі Варшави, контролю над

турецькими протоками, колонії в Лівії. Список вимог був досить довгим [42, с. 368]

Перше пленарне засідання конференції відбулося після цього обіду (16 липня). Черчилль активно наполягав на якнайшвидшому проведенні вільних виборів у Польщі, що мало відобразити волю польського народу, згідно з рішеннями Ялтинської конференції. Пізніше того ж дня, під час приватної зустрічі зі Сталіним, Черчилль заговорив про німців і зазначив, що, якби династію Гогенцоллернів не скинули після Першої світової війни, можливо, Гітлер ніколи б не прийшов до влади.

18 липня Черчилль запросив на обід президента США Гаррі Трумена. Вони провели дві години наодинці. Під час бесіди Черчилль запропонував обговорити умови беззастережної капітуляції Японії так, щоб переможці отримали всі необхідні гарантії для збереження миру та безпеки, але при цьому залишити японцям якусь видимість військової честі та віру в своє майбутнє після виконання всіх умов капітуляції. Трумен відповів, що після нападу на Перл-Харбор японці не заслуговують на збереження будь-якої військової честі [24, с. 359-360].

У кінці зустрічі з Труменом, за словами Черчилля, президент США відреагував оптимістично на пропозицію зберегти Об'єднаний комітет начальників штабів до моменту, коли світ повністю оговтається від жахів війни. Це був для Черчилля “найприємніший обід за багато років”. Однак, того ж дня він дізнався, що американські начальники штабів, хоча і погодилися радитися з британськими колегами щодо стратегічних питань, поставили умову: в разі розбіжностей остаточне рішення залишиться за США. Це, по суті, був ультиматум, який Британія була змушена прийняти, як і в інших питаннях, пов'язаних з Європою.

На другому пленарному засіданні 18 липня Черчилль запитав Сталіна про Польщу, на що радянський лідер відповів, що тимчасовий польський уряд не чинить перешкод для проведення вільних виборів. Засідання тривало годину і двадцять хвилин, але закінчилося на невдоволенні Черчилля. Як

записав сер Александр Кадоган, Черчилль був засмучений, бо хотів продовжити розмову, і це розчарування нагадувало поведінку дитини, в якій відібрали іграшку. Зустріч зупинив Трумен [24, с. 362].

Увечері Черчилль провів п'ять годин за вечерею зі Сталіним. Під час розмови Сталін зазначив, що російський народ має ще пройти довгий шлях в освіті та вихованні. Він також передбачив, що на виборах у Великій Британії консерватори переможуть з перевагою в 80 голосів. Обговорюючи міжнародні питання, Черчилль висловив підтримку тому, щоб Росія стала великою морською державою і мала доступ до Дарданелл, Тихого океану та Суецького каналу. Сталін вкотре запевнив Черчилля, що він не планує советизацію країн Центральної Європи і що там відбудуться вільні вибори. Проте це були порожні обіцянки, особливо щодо Польщі [67, р. 359].

21 липня в Берліні відбувся британський Парад Перемоги. Черчилль і Еттли їхали окремо в джипах уздовж військ, що їх вітали. Особистий секретар Черчилля Джон Пек пізніше зауважив, що Черчилль, головний лідер війни, отримав значно менше вітальних оплесків, ніж Еттли, який хоч і зробив свій внесок, не відіграв такої важливої ролі у війні.

Пізніше того дня на черговому пленарному засіданні Черчилль і Еттли висловили протест Сталіну щодо нових польських кордонів, які просунулися занадто далеко на захід, включивши чверть орних земель Німеччини. Їх підтримав Трумен, але Сталін залишився непохитним і не планував повертати Сілезію Німеччині. На наступному засіданні Сталін також відмовився повернути Німеччині міста Штеттін і Бреслау, наполягаючи на тому, що новий кордон між Польщею та Німеччиною має проходити по річках Одер і Західна Нейсе. Спільні зусилля Черчилля і Трумена не змогли змінити його позицію.

Крім того, Черчилль висловив сподівання на тісну післявоєнну співпрацю між Великою Британією та Сполученими Штатами. Трумен зазначив, що навіть двосторонні угоди мають бути узгоджені через Організацію Об'єднаних Націй, але Черчилль заперечив, порівнявши це з

пропозицією одруження, на яку дівчина відповідає, що залишиться лише сестрою [33, с. 918]. Він наголосив на важливості збереження взаємодії між країнами, яка включає спільне використання військової інфраструктури, такої як бази. Трумен погодився, додавши, що ідею потрібно подати так, щоб вона не виглядала як жорсткий двосторонній альянс.

Протягом наступних восьми днів Черчилль, Іден і Еттли, за підтримки Трумена та нового держсекретаря Джеймса Бірнса, намагалися обмежити претензії Сталіна. Американці швидко відмовилися від політики Рузвельта щодо посередництва між британським «імперіалізмом» та радянською «демократією», натомість стали на бік протестів проти комуністичних репресій у Центральній Європі. Вони нагадали Сталіну про прихильність США до проведення справжніх вільних виборів і до гуманного ставлення до переможених народів. Позиції Черчилля зміцнилися ще більше, коли президент передав йому секретний документ про успішне випробування першої атомної бомби в пустелі Нью-Мексико, що могло кардинально змінити баланс сил у Азії та Європі. Крім того, американці запропонували створити Раду міністрів закордонних справ США, Великобританії, СРСР, Франції та Китаю для визначення умов мирних договорів з колишніми союзниками Німеччини та врегулювання територіальних суперечок [24, с. 382]

23 липня Черчилль організував банкет на честь Сталіна і Трумена. Під час трапези Сталін несподівано поцікавився, що Черчилль думає про можливість створення Росією військово-морської бази в Егейському морі, поблизу грецького порту Дедеагач на виході з Дарданел. Раніше того ж дня, на запит Сталіна щодо бази в Мармуровому морі або Дарданеллах, Черчилль відповів відмовою, але ухильно додав: «Я завжди підтримуватиму прагнення Росії до вільного користування морями протягом усього року» [24, с. 359].

Черчилль і Еттли запланували повернення до Лондона 25 липня, щоб дізнатися результати виборів, а переможець мав повернутися до Потсдаму через два дні для продовження конференції. Увечері Черчилль поцікавився в

Ідена про можливий результат виборів, на що Іден відповів: «Партія очікує перемоги з перевагою близько 70 місць». 24 липня на черговому пленарному засіданні Черчилль знову відхилив пропозицію Сталіна про радянську базу в Мармуровому морі. Він також відмовився від вимоги примусової репатріації понад 10 000 українських військовополонених, які служили в німецькій армії і перебували у британському полоні. Минуло два з половиною місяці після перемоги над Німеччиною, і тепер перемога над Японією здавалася більш залежною від атомної бомби, ніж від участі Радянського Союзу у війні. Наприкінці пленарного засідання Трумен провів Сталіна вбік, щоб розповісти йому про нову зброю. Черчилль згодом описав реакцію Сталіна: «Нова бомба! Неймовірної потужності! Ймовірно, це вирішальна зброя для завершення війни з Японією!» [24, с. 385].

Увечері Черчилль повечеряв із адміралом лордом Луїсом Маунтбеттенем, головнокомандувачем військ у Південно-Східній Азії. Вони обговорювали майбутнє Маунтбеттена, і Черчилль сказав йому: «У мене є грандіозні плани». Однак Маунтбеттен, який нещодавно повернувся з Індії, де його війська брали участь у виборах, відчував, що Черчилль даремно сподівається на перемогу на виборах. Він згадував: «Черчилль будував великі плани, будучи впевненим у своїй перемозі, тоді як я був переконаний, що через 24 години він втратить свою посаду».

Вранці 25 липня Черчилль зустрівся з польським лідером Берутом, який знову запевнив його, що післявоєнна Польща не планує наслідувати радянську систему, а прагне перейняти британську модель демократії. Берут стверджував, що Польща стане однією з найдемократичніших країн Європи, радянська армія залишить її територію, а вибори будуть ще демократичнішими, ніж в Англії. Однак Черчилль розумів, що демократична Польща, заради якої Британія розпочала війну у вересні 1939 року, більше не існує.

Жодних домовленостей досягнуто не було, лише вирішили відкласти прийняття рішень до наступної зустрічі. Дев'яте пленарне засідання

Потсдамської конференції завершилося о 12:15. Прощатися не було потреби, оскільки і Сталін, і Трумен вважали, що Черчилль повернеться через 48 годин, як і раніше, у ролі прем'єр-міністра та голови британської делегації. Після цього Черчилль вирушив на аеродром Гатов, і о 13:23 його літак вилетів до Британії. Через дві години і двадцять хвилин він приземлився в Нортхолті, де дізнався, що в штаб-квартирі Лейбористської партії панує песимізм, оскільки вони вважають, що консерватори переможуть із перевагою в тридцять місць. Хоч це і було на сорок менше, ніж передбачав Іден, але все одно забезпечувало більшість [33, с. 921].

Вранці у вівторок, 26 липня, капітан Пім отримав перші результати голосування, за якими консерватори втратили десять місць на користь лейбористів. Він одразу ж вирушив до Черчилля. «Прем'єр-міністр був у ванні, — згадував пізніше Пім, — і, природно, був здивований, якщо не шокований. Він попросив мене подати рушник, а через кілька хвилин вже сидів у кріслі з сигарою в роті в картографічному кабінеті, де залишався весь день» [63, р. 194]. До полудня стало очевидно, що лейбористи здобули переконливу перемогу. Серед тих, хто втратив свої місця у парламенті, були Рендольф Черчилль і Дункан Сендіс.

Лейбористи отримали 393 місця у парламенті, перевищивши інші партії на 146 голосів. Кількість місць консерваторів скоротилася з 585 у 1935 році до 213. Це був перший випадок у британській історії, коли лейбористи отримали більше голосів, ніж консерватори [39, р. 1016]. Коли Морган згадав про «невдячність» британців, Черчилль відповів: «Я б не назвав це так. Люди пережили важкі часи». Згідно з конституцією, Черчилль міг би повернутися до Потсдама як прем'єр-міністр і піти у відставку лише через кілька днів, після скликання нового парламенту. Але він вирішив негайно прийняти вердикт виборців і того ж вечора, о сьомій, вирушив до Букінгемського палацу, щоб подати королю прохання про відставку. З цього моменту він став лідером опозиції. Через дві години по радіо прозвучала його заява: «На новий уряд лягає велика відповідальність як у внутрішніх, так і міжнародних

справах, і ми всі маємо сподіватися, що він успішно з нею впорається» [33. С. 922].

27 липня вранці Еттли полетів до Потсдама вже як новий прем'єр-міністр, а Черчилль, який тепер не був лідером нації, залишився в Лондоні. Того ж ранку він попрощався з начальниками штабів. Черчиллю залишалося чотири місяці до 71-го дня народження. Майже шість років минуло з того часу, як він повернувся до активної політики та керівництва військовими справами. Він ніколи не беріг себе, не відпочивав і не мирився з поразками. Його дружина боялася, що якщо він відмовиться від своїх обов'язків, то просто згасне. Попри втому, він все ще зберігав ясність розуму та енергію, але було дуже важко усвідомити, що він більше не має впливу на світові події. Після Потсдаму Трумен під тиском Сталіна погодився на встановлення польського кордону по Західній Нейсі, а Еттли підтримав це рішення [37, с. 362]. Роком пізніше Черчилль зауважив: «Я б ніколи не погодився із Західною Нейсою і залишив би це питання для фінального протистояння».

Черчилль у своїх мемуарах детально висвітлює події Потсдамської конференції (липень 1945 р.), де обговорювалися ключові питання повоєнного устрою Німеччини, репарації та новий міжнародний порядок. Він зазначає, що Британія прагнула зберегти баланс сил і протистояти зростаючому впливу Радянського Союзу. Водночас Черчилль з гіркотою згадує свою відставку після поразки Консервативної партії на виборах 1945 року, визнаючи, що політичні зміни стали частиною демократичних процесів. Його мемуари підкреслюють особисту прихильність до продовження боротьби за стабільність у світі, навіть поза посадою прем'єра.

Висновки до розділу

Заключний етап війни припадає на осінь 1944 – літо 1945 рр. і дуже детально описана у мемуарах У. Черчилля. Цей період можна охарактеризувати як певне розчарування британського прем'єра, оскільки більшість його сподівань і проєктів не були реалізовані. Так, уже в жовтні 1944 р. на конференції у Москві, Черчилль зрозумів неможливість

домовленостей із Москвою, оскільки радянський лідер Й. Сталін вів подвійну гру: з одного боку, на словах погоджувався на всі ідеї Черчилля, зокрема щодо поділу Східної Європи на сфери впливу, вступу у війну з Японією, відновлення незалежної і демократичної Польщі. Але насправді, він переслідував власні інтереси і фактично порушив усі домовленості із британським прем'єром. Не зміг Черчилль отримати підтримку і американських лідерів: Ф. Рузвельта і Г. Трумена. В цей момент уже стало зрозуміло, що вплив США сильно переважає британський, і що саме Америка стане новим лідером колективного Заходу. Що найбільш болюче для Черчилля, США були готові домовитись із Москвою за спиною Британії. Остаточне розчарування настало влітку 1945 р., коли Консервативна партія на чолі із Черчиллем програла парламентські вибори і йому довелося піти у відставку. Проте британський прем'єр все ж залишився найбільш шанованим і популярним британським політиком в історії. А його мемуари дають нам змогу пролити світло на його проекти, надії, роздуми. У. Черчилль став справжнім символом перемоги як Британії, так і всього вільного світу у Другій світовій війні.

ВИСНОВКИ

Діяльність В. Черчилля у роки Другої світової війни не раз ставала об'єктом дослідження з-боку істориків. Абсолютна більшість наукових праць на дану тематику належить англо-американським історикам, у яких ця тема розкрита дуже детально. Фрагментарні роботи належать до радянської і сучасної російської історіографії. На жаль, в українській історіографії і до сьогодні немає окремих праць, присвячених особі В. Черчилля. Основним джерелом дослідження виступають мемуари Черчилля «Друга світова війна», видана у 6-ти томах, в яких дуже детально описані події війни і зокрема особистий вклад британського прем'єра. Також нами були залучені мемуари воєначальників, дипломатів і політичних діячів середини ХХ ст. Методологія дослідження включає широкий спектр як загальнонаукових, так і спеціально-історичних методів.

Осінь 1942 – літо 1944 років стали переломним періодом у Другій світовій війні. Це був час, коли стратегічна ініціатива поступово перейшла до союзників, і Вінстон Черчилль відіграв у цьому процесі центральну роль як політичний і військовий лідер Великої Британії. У своїх мемуарах Черчилль детально описує цей етап війни, акцентуючи увагу на ключових рішеннях і подіях, які визначили хід конфлікту.

Черчилль вважає кінець 1942 року періодом перших значних перемог союзників, які змінили баланс сил. Однією з таких подій стала перемога британської 8-ї армії під командуванням генерала Бернарда Монтгомері в битві при Ель-Аламейні (жовтень-листопад 1942 року). У мемуарах Черчилль називає цю битву «початком кінця» для Німеччини, оскільки вона поклала край німецькому наступу в Північній Африці. Він висловлює захоплення професіоналізмом британських військових і наголошує на тому, що успіх був результатом не лише стратегічного планування, а й моральної рішучості. Черчилль також відзначає операцію «Смолоскип» — висадку союзників у

Північній Африці в листопаді 1942 року. Вона стала першою масштабною операцією, здійсненою спільними силами Великої Британії та США, що поклало початок ефективній координації дій союзників. У мемуарах він наголошує на своєму особистому внеску в організацію цієї операції, зокрема у переговорах із Рузвельтом, які закріпили важливість співпраці між двома країнами.

У 1943 році Черчилль приділяє особливу увагу кампанії в Середземномор'ї. У своїх мемуарах він описує висадку союзників у Сицилії (операція «Хаскі», липень 1943 року) як важливий етап у послабленні німецько-італійської оборони в Європі. Висадка в Італії (вересень 1943 року) та капітуляція італійського режиму стали подіями, які Черчилль вважав початком звільнення континенту. У цей період Черчилль активно підтримував ідею продовження наступу в Середземномор'ї та Балканах, що отримало назву «стратегія периферії». Він вважав, що створення сильного тиску на південному фланзі Німеччини ослабить її обороноздатність і водночас не допустить домінування СРСР у Південно-Східній Європі. Однак ця стратегія зазнала критики з боку американських партнерів, які наполягали на відкритті другого фронту у Франції.

У першій половині 1944 року головною метою Черчилля стало забезпечення успіху операції «Оверлорд» — висадки союзників у Нормандії, запланованої на червень. У своїх мемуарах Черчилль підкреслює масштабність цієї операції та важливість ретельної підготовки. Він особисто брав участь у плануванні, зокрема у визначенні ролі британських військових і координуванні спільних дій із США. Черчилль наголошує, що «День Д» став результатом не лише військового планування, але й дипломатичного успіху. Він пишається своєю здатністю переконати Рузвельта та Сталіна в необхідності узгоджених дій. Водночас він висловлює побоювання щодо зростання впливу СРСР у Східній Європі, яке вже на той момент стало очевидним.

У своїх мемуарах Черчилль наголошує на своїй ключовій ролі як

координатора зусиль союзників і стратегічного мислителя. Він підкреслює, що багато рішень було ухвалено завдяки його особистій наполегливості та політичній інтуїції. Водночас він не уникає згадок про складність взаємодії з іншими лідерами, особливо у випадках, коли його ідеї не отримували підтримки. Черчилль оцінює цей період як час успішної реалізації його політичного бачення та військових планів, які заклали основу для визволення Європи. Його суб'єктивний підхід, з одного боку, додає мемуарам яскравості, а з іншого — вимагає критичного осмислення, оскільки деякі рішення, наприклад стратегія периферії, досі викликають суперечки серед істориків.

Події кінця 1944 – середини 1945 року визначили його участь у завершенні конфлікту та спроби вплинути на повоєнний устрій світу. У своїх мемуарах Черчилль детально аналізує цей період, зосереджуючись на дипломатичних зусиллях, військових операціях і власному політичному становищі.

Черчилль розглядає осінь 1944 року як момент, коли військова перемога союзників стала неминучою, але дипломатичні виклики загострилися. Він особливо зосереджується на зустрічі в Москві (жовтень 1944 року) зі Сталіним, де було обговорено розподіл сфер впливу в Європі. У своїх мемуарах Черчилль описує домовленість, яка отримала назву “Процентна угода”, за якою Балкани розділялися між Британією і Радянським Союзом на сфери впливу. Він представляє цю домовленість як прагматичний крок для уникнення конфлікту між союзниками Черчилль також акцентує увагу на військових операціях, таких як битва за Рейн (початок 1945 року) та просування союзників у Німеччині. Він вважає, що рішучі дії британських і американських військ забезпечили швидке завершення війни в Європі. Водночас він висловлює занепокоєння через швидке просування радянських військ у Східній Європі, яке, на його думку, могло призвести до довгострокового домінування СРСР у регіоні.

Важливою подією цього періоду стала Ялтинська конференція, де Черчилль разом із Рузвельтом і Сталіним вирішував питання повоєнного

устрою. У своїх мемуарах Черчилль визнає, що це був один із найскладніших етапів його дипломатичної діяльності. Хоча було досягнуто домовленостей щодо поділу Німеччини, створення Організації Об'єднаних Націй і проведення виборів у звільнених країнах, він відкрито висловлює незадоволення поступками Радянському Союзу щодо Польщі та Східної Європи. Черчилль у мемуарах зазначає, що, попри його зусилля, союзники не змогли обмежити амбіції Сталіна. Він особисто вважав, що рішення Ялти стали компромісом, який згодом привів до розколу Європи і початку холодної війни. Водночас він наголошує на важливості збереження єдності союзників до завершення війни, вважаючи це своїм головним дипломатичним досягненням.

Черчилль також згадує свою участь у початкових етапах Потсдамської конференції, яка розпочалася 17 липня 1945 року. Вона стала платформою для обговорення реалізації рішень Ялти, капітуляції Японії та післявоєнної політики щодо Німеччини. Однак політична ситуація у Великій Британії вплинула на перебіг конференції: 26 липня, під час її проведення, оголошено результати парламентських виборів, на яких Черчилль і його Консервативна партія зазнали поразки. Черчилль у мемуарах описує цю поразку з певним гіркотою. Він висловлює здивування та розчарування, що народ, який він вів до перемоги у війні, вирішив не підтримувати його в мирний час. Проте він визнає, що вибори були свідченням демократичної системи, за яку він завжди боровся. Попри відставку, Черчилль у мемуарах зберігає впевненість у правильності своїх дій. Він підкреслює, що, хоча йому не вдалося уникнути домінування СРСР у Східній Європі, його головним досягненням було збереження єдності союзників до перемоги у війні. Це, на його думку, стало вирішальним фактором у подоланні нацистської загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Бережков В.М. Страницы дипломатической истории. Москва: Международные отношения, 1987. 616 с.
2. Громыко А.А. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Том 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. ноябрь 1945 г.) Комиссия по изданию дипломатических документов при МИД СССР. Сборник писем. Москва: Госполитиздат, 1957. 408 с.
3. Громыко А.А., Хвостов В.М. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 Москва: Воскресенье, 2005. 647 с.
4. Де Голль Шарль. Военные мемуары. Единство 1942-1944. Т. 2. Мемуары. Москва: АСТ; Астрель, 2003. 814 с.
5. Де Голль Шарль. Военные мемуары. Призыв: 1940-1942. Т. 1. Мемуары. Москва: АСТ; Астрель, 2003. 437с.
6. Де Голль Шарль. Военные мемуары: Спасение 1944-1946. Т. 3 Москва: АСТ, Астрель, Транзиткнига, 2004. 800 с.
7. Кеннан Дж. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана. Москва: Центрполиграф, 2002. 480 с.
8. Майский И.М. Воспоминания советского дипломата (1925-1945). Москва: Наука, 1971. 716 с.
9. Монтгомери Бернارد. Мемуары фельдмаршала. Воспоминания. Москва: Вагриус, 2006 384 с.

10. Риббентроп Иоахим фон. Между Лондоном и Москвой: Воспоминания и последние записи: Из его наследия, изданного Аннелиз фон Риббентроп. Москва: Мысль, 1996. 331 с.
11. Санакоев Ш.П., Цыбулевский Б.Л. (сост.) Тегеран-Ялта-Потсдам. Сборник документов. Москва: Международные отношения, 1970. 416 с.
12. Сергееenkova И.Ф. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки 1918-1945 гг. Часть I. Международные отношения 1918-1941 гг. Учебное пособие. Ижевск: Удмуртский государственный университет (УдГУ), 2019. 652 с.
13. Сергееenkova И.Ф. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки 1918-1945 гг. Часть II. Международные отношения 1941-1945 гг. Ижевск: Удмуртский государственный университет (УдГУ), 2020. 704 с.
14. Сталин И., Черчилль У., Эттли К. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны. Том 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. ноябрь 1945 г.). Сборник писем. Москва: Госполитиздат, 1957. 408 с.
15. Сталин И.В. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-Министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Том 2. Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 г. декабрь 1945 г.). Сборник писем. Москва: Госполитиздат, 1958. 296 с.
16. Черчилль У., Голль Ш. де, Эйзенхауэр Д., Хэлл К., Леги У. Помощь России. Великая Отечественная война в воспоминания. Москва: Родина, 2020. 464 с.
17. Черчилль Уинстон и др. Секретная переписка Рузвельта и Черчилля в период войны. Москва: Терра, 1995. 804 с.
18. Черчилль Уинстон Спенсер. Никогда не сдаваться! Лучшие речи Черчилля. Авторский сборник. Переводчик Сергей Чернин. Москва: Альпина нон-фикшн, 2014. 660 с.

19. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 1. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1997. 336 с.
20. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 2. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 320 с.
21. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 3. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 368 с.
22. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 4. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 384 с.
23. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 5. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 384 с.
24. Черчилль Уинстон. Вторая мировая война. Т. 6. Москва: ТЕРРА; «Книжная лавка - РТР», 1998. 400 с.

Література:

25. Бедарида Ф. Черчилль. Москва: Молодая гвардия, 2003. 458 с.
26. Бредіхин, А. В., Клиніна Т. С. Організаційна структура англо-американського блоку періоду Другої світової війни. Наука. Релігія. Суспільство №4, 2011. с. 23-28.
27. Вознюк, П. Ф. Пам'ять про Другу світову війну в суспільному дискурсі Великої Британії. Пам'ять про Другу світову війну: переможці та переможені: збірник наукових праць, 2023. С. 111-124.
28. В'ятрович В.М. та ін. Війна і міф. Невідома Друга світова Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 272 с.
29. Газін В.П., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 - 2002 роки). Навч. пос. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
30. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр. Підруч. для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. 2-е вид., доповн., переробл. Київ: Слово, 2003. 470 с.
31. Гарт Дж. Як Черчилль врятував цивілізацію: Епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ. Харків: Видавництво «Ранок»: Фабула, 2019. 336 с.

32. Галушка А., Брайлян Є. Змова диктаторів. Поділ Європи між Гітлером і Сталіним 1939-1941. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 369 с.
33. Гилберт М. Черчилль: Биография. Пер. с англ. С. Бавина, В. Левина. Москва: Колибри, Азбука-Аттикус, 2018. 1056 с.
34. Грубінко А.В. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945–1956 рр.). *Європейські історичні студії*. 2016. № 3. С. 6-19.
35. Денісов, Я. Я. Західноукраїнські землі у дипломатичному протиборстві великих держав антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни (1939-1943 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*, 2005. С. 144-151.
36. Джонсон Б. Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію; пер. з англ. Ю. Гірича. Харків : Віват, 2021. 400 с
37. Дюрозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
38. Левіта Ф., Рамазанов Ш. Ключові питання міжнародної політики передодня Другої світової війни в зарубіжній історіографії. *Вчені записки. Серія: Історичні науки* № 34, 2022. С. 107-113.
39. Манчестер У., Рейд П. Уинстон Спенсер Черчилль. Защитник королевства. Вершина политической карьеры. 1940-1965. Москва: Центрполиграф, 2016. 1183 с.
40. Мартиненко А.К., Мартиненко Б.А. Міжнародні відносини 1945-1975 років. Київ: Ліра-К, 2007. 366 с.
41. Мюррей В., Міллет Е.Р. Війна, яку було необхідно виграти. Друга світова: стратегії, битви, рішення. Київ: Дух і Літера, 2023. 656 с.
42. Плохій С. Ялта. Ціна миру. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 416 с.
43. Ржешевский О.А. Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссии: документы, комментарии 1941-1945 года. Москва: Наука, 2004. 576 с.

44. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. Київ: Темпора, 2010. 444 с.
45. Тейлор А. Дж. П. Вторая мировая война. Москва: Мысль, 1995. 158 с.
46. Ніконова В. Г., Базилевич Н. В. Лінгвокогнітивне моделювання дискурсу рефлексії політичного лідера. *Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. Вип. 36. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2018. С. 23–35.*
47. Пінцак, В., О. Онутчак. Еволюція німецького питання у зовнішній політиці західних держав та СРСР у період Другої світової війни. *Історична панорама. Спеціальність: Історія* 17, 2013. С. 107-124.
48. Потрашков, С. В. Радянський Союз і балканські проекти У. Черчилля в 1942–1944 рр. *Вісник Харківської державної академії культури* № 32, 2011. С. 50-58.
49. Семенюк О. Б. Специфіка стилю ділового листування В. Черчилля із Ф. Рузвельтом. *«Сучасна філологія: теорія та практика» : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 квітня 2023 : збірник. Київ: НАСБ України, 2023. Т.2. С. 174–178.*
50. Солошенко, В. В. Історичне значення Ялтинської конференції. *«Ялтинська конференція «Великої трійки» 1945 р. і еволюція міжнародних відносин у XX-XXI ст.»: збірник наукових праць. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 16-24.*
51. Трофимович, В. В. Проблема західного кордону України в 1941-1945 рр. *Військово-науковий вісник*, №18, 2012. С. 239-251.
52. Хейстингс М. Вторая мировая война: Ад на земле. Москва: Альпина нон-фикшн, 2015. 698 с.
53. Ходжаев Н. М. Воспоминания о Крымской (Ялтинской) конференции глав трех великих держав – Советского Союза, США и Великобритании. *Крымская конференция в воспоминаниях и документах. Симферополь: Издат дом «Крым», «Таврия», 2006. С. 154–163.*

54. Шевченко О. К. «Польский вопрос» на Крымской конференции 1945 г. (по материала диссертационного фонда РГБ). *Культура народов Причерноморья*. 2012. №243. С. 100–104.
55. Ширер Уильям. Взлет и падение Третьего Рейха. Переводчик: Ржешевский Олег. Москва: АСТ, 2015. 1216 с.
56. Ambrose S.E. Eisenhower and Berlin, 1945: The Decision to Halt at the Elbe Under the Gen. Editorship of H. M. Hyman. New York: W. W. Norton & Company, 1967. 119 p.
57. Edgerton David. Britain's War Machine: Weapons, Resources, and Experts in the Second World War. Oxford University Press, 2011. 481 p.
58. Farmelo G. Churchill's Bomb. Hidden History of Science, War and Politics. NY: Basic Books, 2013. 542 p.
59. Fennell Jonathan. Fighting the People's War: The British and Commonwealth Armies and the Second World War. Cambridge University Press, 2018. 932 p.
60. Hastings Max. Finest Years: Churchill as Warlord 1940-45. HarperPress, 2010. 576 p.
61. Schneer Jonathan. Ministers at War: Winston Churchill and His War Cabinet. Basic Books, 2015. 352 p.
62. Lukacs J. Churchill Visionary. Statesman. Historian. New Haven: Yale University Press, 2004. 224 p.
63. Weisbrode Kenneth. Churchill and the King: The Wartime Alliance of Winston Churchill and George VI. Viking, 2013. 224 p.
64. Rose Norman. Churchill : The Unruly Giant. New York : Free Press, 1994. 516 p.
65. Soames Mary. 2001. Winston and Clementine : The personal letters of the Churchills. Boston : Houghton Mifflin Company. 768 p.
66. Young J.W. Britain and European Unity, 1945-1992. L., 1993
67. Charmley J. Churchill's Grand Alliance: the Anglo-American special relationship, 1940-1957. San Diego, New York, London, 1996. 400 p.